

12 Eylül Hegemonyasının Entelektüel Sorunsalını Aydınlar Ocağı ve Aydınlar Dilekçesi Hareketi Üzerinden Tartışmak

Ayşem SEZER ŞANLI*

Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Erzincan

E-Mail: aysemsezer@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-9954-4811

Bayram KOCA

Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Kilis

E-Mail: bayramkoca88@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3269-7132

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 28.01.2022 Kabul Tarihi / Accepted: 04.04.2023

ÖZ

SEZER ŞANLI, Ayşem; KOCA, Bayram, **12 Eylül Hegemonyasının Entelektüel Sorunsalını Aydınlar Ocağı ve Aydınlar Dilekçesi Hareketi Üzerinden Tartışmak**, CTAD, Yıl 19, Sayı 37 (Bahar 2023), s. 199 - 230.

Türkiye'nin 1970'li yılları, ekonomik ve siyasi istikrarsızlığın olduğu, sağ-sol çatışmasının yaşandığı bir dönem olmuştur. Ordu, devletin bekasının

---

* Sorumlu Yazar / Corresponding author

tehdit altında olduğunu öne sürerek 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'ni gerçekleştirmiştir. 12 Eylül Rejimi, ülkenin tekrar “beka” kaygısına düşmemesi için 1980-1983 yılları arasında siyasi ve ekonomik yapısal reformlar gerçekleştirerek yeni bir hegemonya inşa etmek istemiştir. Bu bağlamda, 24 Ocak Kararları ile neoliberal ekonomik reformlar gerçekleştirilmiş, Türk-İslam Sentezi ile de siyasi-kültürel bir dönüşüm hedeflenmiştir. Rejimin bu hegemonya inşasına Aydınlar Ocağı özelinde kimi sağcı entelektüeller destek verirken, Aydınlar Dilekçesi hareketi özelinde de kimi solcu aydınlar karşı çıkmıştır. Dolayısıyla 1980’ler boyunca Aydınlar Ocağı “devletin bekasına” vurgu yaparken Aydınlar Dilekçesi’ne destek veren solcu aydınlar ise “demokrasinin bekasına” vurgu yapmışlardır. Bu çalışma, 12 Eylül rejiminin sivil toplumda hedeflediği bu hegemonik dönüşüm sürecine aydınların verdikleri tepkileri ve toplumsal konumlanmalarını konu edinmektedir. Bu açıdan çalışma, 12 Eylül rejimine uyum gösteren ve muhalefet eden entelektüelleri, Aydınlar Ocağı ve Aydınlar Dilekçesi hareketi örnekleri üzerinden ele almayı amaçlamaktadır. İlk olarak, çalışmanın teorik zemini bağlamında entelektüel tartışması yürütülecek, sonrasında 12 Eylül Dönemi’nin hegemonya inşası ele alınacaktır. Son olarak, Aydınlar Ocağı ve Aydınlar Dilekçesi örnekleri üzerinden hegemonya- karşı hegemonya inşası süreçleri ve aydınların bu sürece etkileri tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hegemonya, Aydınlar Ocağı, Aydınlar Dilekçesi, Entelektüel/Aydın, 12 Eylül.

ABSTRACT

SEZER ŞANLI, Ayşem; KOCA, Bayram, **Discussing the Intellectual Problematic of 12 September Hegemony through the Intellectuals Hearth and the Intellectuals Petition Movement**, CTAD, Year 19, Issue 37 (Spring 2023), pp. 199 - 230.

Turkey's 1970s was a period of economic and political instability and a conflict between right and left wings. The army carried out the 12 September 1980 Military Coup, claiming that the survival of the state was under threat. The 12 September Regime wanted to build a new hegemony by implementing political and economic structural reforms between 1980-1983 so that the country would not worry about “survival” again. In this context, neoliberal economic reforms were carried out with the 24 January Decisions, and a political-cultural transformation was aimed with the Turkish-Islamic Synthesis. While some right-wing intellectuals supported this hegemony of the regime in the Intellectuals Hearth, some left-wing intellectuals opposed in the Intellectuals Petition movement. Therefore, during the 1980s, while the Intellectuals Hearth emphasized the “survival of the state”, the left-wing

intellectuals, who supported the Intellectuals Petition, emphasized the “survival of democracy.” This study deals with the reactions of the intellectuals and their social positioning to this hegemonic transformation process targeted by the 12 September regime in civil society. In this respect, the study aims to examine the intellectuals who comply with and oppose the 12 September regime, through the examples of the Intellectuals Hearth and the Intellectuals Petition movement. First, the intellectual discussion will be carried out in the context of the theoretical basis of the study, and then the hegemony construction of the 12 September period will be discussed. Finally, the processes of hegemony-counter hegemony construction and the effects of intellectuals on this process will be discussed through the examples of the Intellectuals Hearth and Intellectuals Petition movement.

Keywords: Hegemony, Intellectuals Hearth, Intellectual Petition, Intellectual, September 12, 1980 military coup.

Giriş

Entelektüeli tanımlamak meşakkatli bir uğraştır. Kavramın kullanımlarını ele almadan önce, tarihsel olarak entelektüel figürünün doğuşuyla ilgili bir kronolojik anlatı bu terimi anlamayı kolaylaştıracaktır. *Entelektüel* zihinsel faaliyetler, mesleki roller ve toplumsal konumlarla ilişkisi çerçevesinde ele alınabilir. Bu anlamda, milattan öncesine kadar giden ve Eski Yunan’da felsefe ile uğraşan sofistleri yeryüzünün ilk entelektüelleri olarak ele alan anlatılara rastlanmaktadır. Anlatıların daha baskın bir kısmındaysa XVI. yüzyıldan itibaren *Aydınlanma Çağı*’nda yaşanan birtakım gelişmelerden yola çıkılmış; *Rönesans* ve *Reform* aşamaları aydın kavramının daha geniş ele alınmasına zemin hazırlamıştır.¹

Kavramın tarih sahnesine çıkışının en somut görüntüsü 19. yüzyıl Fransa’sında görülmektedir. Entelektüel kelimesinin Fransızca kullanımında “*düşünce ve kültür ürünlerine ilgi duyan, bunlardan tat alan, zihinsel yaşantısı ağır basan kişi*” olarak ele alındığı görülür.² *Fransız Akademi Sözlüğü* entelektüeli “*manuel (elle çalışan) karşılığı olarak zekâ kullanımının baskın olduğu kişiler*” olarak tanımlar. 1821’de Saint-Simon, 1835 yılında ise Stendhal bu kavramı “*düşün ve sanat işçileri*” anlamlarında kullanmışlardır.⁴ Bu kullanımlarda dikkat çeken, kol ve kas

¹ Pierre Bourdieu - Gisele Sapir - Brian Mchale, “Fourth Lecture. Universal Corporatism: The Role Of Intellectuals in the Modern World”, *Poetics Today*, Cilt 12, Sayı 4, 1991, s. 660.

² Selahattin Hilav, *Entelektüeller ve Eylem*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 11.

³ Bodin, *Aydınlar*, Çev. Mehmet Dünder, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2000, s. 12.

⁴ Mümtaz’er Türköne, *Siyaset*, Lotus Yayınevi, Ankara, 2013, s. 401.

gücünden ziyade düşünce ve zekâyı kullanma yani zihinsel uğraşın öne çıkmasıdır. 19. yüzyıl Fransa'sında yaşanan *Dreyfus Olayı* ise entelektüelin tarih sahnesine çıktığı bir kırılma anına işaret etmektedir. Fransız ordusunda görevli Yahudi subay Alfred Dreyfus hakkında Almanya adına casusluk yaptığı suçlamasıyla gelişen olayların akabinde Emile Zola ve beraberindeki birçok aydının örgütlenerek Dreyfus'un günah keçisi haline getirilmesini eleştirmesi aydının muhalif rolüyle görünürlük kazandığı önemli bir olaydır.⁵ Sosyolog Zygmunt Baumann, Dreyfus Olayı'ndan sonra entelektüel olmanın ölçütünün genişlediğini iddia eder; buna göre, zihinsel faaliyetlerle uğraşan, düşünce üreten kişi olmak artık entelektüel sayılmak için yeterli değildir. Aydın olmanın ölçütü bilen olmanın yanı sıra *eyleyen* olarak genişlemektedir.⁶

Entelektüelin Anadolu coğrafyasındaki evrimine bakıldığında Osmanlı Dönemi'nde aydınlanmış kişi anlamında *münevver* kavramının kullanıldığı görülmektedir. Bu dönemde münevverler, iktidara yakın konumlanan toplumsal uyum işlevleriyle öne çıkmakta, halka değil iktidara yakın olan, sınıfsal olarak da üst tabakada yer alan kişilerden oluşmaktadır.⁷ Günümüz Türkçesi'nde yaygın olarak kullanılan *aydın* ve *entelektüel* kavramlarıdır. Anlamları benzer olan bu iki kavram, sosyolog Nur Vergin'in iddiasına göre farklı bağlamlarda kullanılmaktadır: Buna göre entelektüel *bilen*, aydın ise *eyleyen* kişidir.⁸ Eylemek; yani eyleme geçmekse sistemin aksayan yönlerini göstermek için muhalif eylemlerde bulunma anlamına gelmektedir. Toplumu uyarma, kitlelere liderlik etme, bazı durumlarda da toplumla birlikte hareket etme ve kitlelerin yanında yer almayı gerektirmektedir. Bu açıdan çalışmada, Vergin'in işlevsel bir kategorik ayrımı işaret eden entelektüel ve aydın ayrımı temel alınmaktadır.

Bu çalışmada, 1980-1984 Dönemi arasında süregelen 12 Eylül rejiminin hegemonikleşmesi sürecinden yola çıkılarak sisteme uyum gösteren *entelektüeller* ve muhalefet eden *aydınlar*, bu durumu temsil eden iki örnek üzerinden sorunsallaştırılmaktadır. *Aydınlar Dilekçesi* hareketine katılan ve yargılanan aydınlar, 12 Eylül hegemonyasına muhalefet eden aydınları örneklerken; *Aydınlar Ocağı*'na üye aydınlar ise sisteme uyum gösteren ve hegemonikleşmesine katkı sağlayan entelektüelleri temsil etmektedir. Çalışma, bu iki farklı aydın örgütlenmesinden/hareketinden yola çıkarak 12 Eylül

---

⁵ Gül Tekay Baysan, "Dreyfus Davası: Gerçek Ve Adalet Savaşçısı Zola", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 19, Sayı 1, 2002, s. 185.

⁶ Kenan Çağan, "Entelektüel İmgesi Üzerine", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, 2003, s. 162.

⁷ Nur Vergin, "Entelektüel Olmak ya da Olmamanın Sosyolojik Belirlemeleri Üzerine Bir Deneme", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Sayı 37, 2006, s. 12.

⁸ agm., s. 30.

hegemonyasının kurulma-kuralamama sürecini değerlendirmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın ilk bölümünde teorik olarak entelektüel ve aydın tartışması yürütülecek, sonrasında 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi sonrası hegemonya inşası süreci ele alınacaktır. Son olarak 12 Eylül Rejimi'nin hegemonya inşasına uyum gösteren entelektüellerin Aydınlar Ocağı, bu inşaya muhalif aydınların ise Aydınlar Dilekçesi hareketi tartışılacaktır.

Türkiye'nin 1990'lı yıllarından günümüze uzanan süreç içerisinde de iktidarların yanında ya da karşısında yer alan entelektüellerin/aydınların kritik roller üstlendiklerini görülmektedir. 2002 senesinde iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) günümüze uzanan uzun iktidar döneminde, çok kritik dönemelerde neoliberal entelektüellerin iktidara verdiği destek belirleyici olmuştur. Özellikle 2002'de iktidarın ilk döneminden 2013 Gezi Olayları'na uzanan periyotta, AKP iktidarı gücünü bir kısım neoliberal entelektüelin desteğiyle tahkim etmiştir. Buna verilebilecek en iyi örnek, 2010 referandumu sürecidir.⁹ Bu süreçte neoliberal entelektüeller AKP'yi Kürt sorununun demokratik yollardan çözümü, başörtüsü sorununun çözümü, askerî vesayetin geriletilmesi gibi birçok başlık altında desteklemişlerdir.¹⁰ Öte yandan özellikle 2013 senesinden sonra AKP iktidarını otoriterleşme başlığı altında sıklıkla eleştiren aydınlar da olmuştur. Bu aydınların önemli bir kısmı sol çevrelerden gelmekle birlikte aralarında başlangıçta AKP'ye destek veren neoliberal entelektüellerin bir kısmı da bulunmaktadır. Bu eleştirilerin doruğa çıktığı dönem ise 2016 senesi olmuş, Aydınlar Dilekçesi ile tarihsel olarak sıklıkla karşılaştırılan, 1128 imzalı "Bu Suça Ortak Olmayacağız" başlıklı *Aydınlar Bildirisi* iktidar ile aydınlar arasındaki mesafeyi somut olarak göstermiş; bu aydınlara yönelik de 1984'te olduğu gibi yargılama süreçleri başlatılmıştır.¹¹ Dolayısıyla tarihsel olarak iktidarların yanında konumlanan; yani devletin bekasını koruma iddiasında olan entelektüeller ile demokrasinin bekasını amaçlayan ve bu amaç için iktidarı eleştiren aydınlar arasındaki dikotomik konumlanmanın Türk siyasal yaşamında bir devamlılık gösterdiği söylenebilir. Ancak, 1990'lı yıllar ve devamındaki periyotta ortaya çıkan aydın saflaşmaları başka bir çalışmanın konusu olabilir. Bu çalışma, farklı aydınlar arasındaki

---

⁹ Cenk Saraçoğlu ve Melih Yeşilbaş, "AKP Döneminde Türkiye", *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, Der. Gökhan Atılğan-Cenk Saraçoğlu-Ateş Uslu, Yordam Kitap, İstanbul, 2015, s. 938.

¹⁰ Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, Çev. Sedat Cem Karadeli, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 209, 219.

¹¹ Akademisyenler "Bu Suça Ortak Olmayacağız" Diyor, *T24 İnternet Sitesi*, <https://t24.com.tr/haber/baris-icin-akademisyenlerin-1128-imzayla-acikladigi-bildirinin-tam-metni,324471> (Erişim Tarihi: 21 Şubat 2023).

hegemonik konumlanmaların daha belirgin bir karşılaşma olarak ortaya çıktığı 1980-1984 Dönemi'ne odaklanmakta ve Türk siyasal yaşamındaki aydın hareketlerini kavramak açısından bir yol açma amacı taşımaktadır.

Uyum Gösteren Entelektüeller ve Muhalif Aydınlar

Toplumbilim, aydını incelerken temel iki amaçtan yola çıkmaktadır. Louis Bodin'e göre bu amaçlar "*ilki, toplumların gelişme durumlarından başlayarak oluşturdukları kümenin doğasını ve yerini; yani toplumsal bütünlüğünün anlam ve düzeyini yakalamak; ikincisi, kuruluşlar karşısında ve genel yaşamda sahip olabildikleri durumları, yani siyasal katılımlarının anlam ve düzeyini belirlemek*"tir.¹² Bu bağlamda, aydının toplumsallığı ve politikliği birbirine diyalektik olarak bağlıdır. Bu diyalektik, iktidarın yanında ve karşısında konumlanma üzerinden belirlenir. Bu diyalektiği entelektüelin görev ve sorumluluğu üzerinden ayırlandıran dilbilimci filozof Noam Chomsky, entelektüellerin görevinin bir yandan mevcut otoriteleri desteklemek ve onların hegemonyalarını hayata geçirmek olduğunu ifade ederken; öte yandan, entelektüelin sorumluluğunu ise hakikati kavramaya çalışmak, insanların gerçek hakikati kavramasına yardımcı olmak ve bunun için otoritenin karşısında konumlanma oluşturur.¹³

Aydını bu temel toplumsal konumlanma üzerinden değerlendirirken üçlü bir tasniflemeden yola çıkılacaktır: İlk olarak, Marksist filozof Antonio Gramsci'nin *organik aydın* yaklaşımını değerlendirilecektir. Gramsci'nin yaklaşımının ayrı bir kategori oluşturmasının nedeni, hem iktidarın yanında yer alan hem de iktidara muhalif olarak kitlenin yanında yer alan aydınları *organik* kavramı altında incelemeye olanak sağlamasıdır. İkinci grupta, aydını iktidarla *uyumlu* bir figür olarak iktidarın yanında konumlandırılan yaklaşımlar ele alınacaktır. Talcott Parsons, Lewis Coser ve Virginia Held'in entelektüel yaklaşımları bu açıdan aydınlatıcı olacaktır. Son olarak, aydını *muhalif* kimliği ile ele alan yaklaşımları incelenecektir. Bu kapsamda ise Jean Paul Sartre, Michel Foucault ve Edward Said'in yaklaşımları yol gösterecektir.

Gramsci, aydını anlamlandırmada onun mevcut hegemonyayı nasıl etkilediği sorusu üzerine odaklanır. Gramsci, sermaye ve emek arasındaki çatışmayı, sınıf ilişkilerini ve iktidarın yapılanmasını ele alırken devleti sivil toplum ve politik toplumun ortaklaşa ifadesi olarak görmüştür. Politik toplumu baskı, sivil toplumu hegemonya ile ilişkilendiren Gramsci, iktidarın toplumsal rızayı sağlayarak sürdürülmesini hegemonya kavramı ile açıklar.¹⁴ Sivil toplumun ikna

¹² Bodin, *age.*, s. 41.

¹³ Noam Chomsky, *Entelektüellerin Sorumluluğu*, Çev. Nuri Ersoy, BGST Yayınları, İstanbul, 2005, s. 8.

¹⁴ Antonio Gramsci, *Hapishane Defterleri 3. Cilt*, Çev. Barış Baysal, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2012, s. 15.

pratikleri ile işlediğini ileri süren Gramsci, bu alanda kültürel ve ahlaki hegemonyanın sürdürülmesinde ya da geriletmesinde entelektüellerin rollerinin tarihi öneme sahip olduğunu ileri sürer.¹⁵ Bu açıdan mevcut hegemonyanın tesisinde ve sürdürülmesinde rol alan aydınlar ile hegemonyayı yıkmak isteyen karşı sınıfın; yani işçi sınıfının yanında yer alan aydınlar arasındaki mücadeleyi en temel mücadele olarak görür.

Siyasal iktidar, yönetimi altındaki kitlenin rızasını sağlamak için; yani sivil toplumdaki hegemonyasını sağlamlaştırmak için aydınlara ihtiyaç duyar. Bu aydınlar, yönetici sınıfın katı siyaset anlayışının esnetilmesine yardımcı olarak mevcut hegemonyanın sürekli olarak yeniden üretilmesini sağlarlar.¹⁶ Buna göre, egemen sınıfın organik aydınları sistemle uyum içinde olan aydınlardır; “*egemenliğin memurları, üstyapının bekçileri*”dirler. Görevleri, egemen zümrenin değerlerini topluma aşılaktır.¹⁷ Sınıf ilişkilerinin doğası ve sınıf çatışması dinamiği aydınların hangi sınıfa organik bağlarla bağlanacağını belirler. Bu açıdan Gramsci, aydınları “*her besini özümmlenebilir yapma işlevine sahip olan mide sınyuna*” benzetmektedir.¹⁸ Aydınlar genellikle bu işlevlerini yerine getirmek için bir uzmanlık kategorisi ile ilişkilendirilir. Egemen sınıfın organik aydınları bürokratlar, yargıçlar, askerî uzmanlar gibi geniş bir devlet görevlileri grubu üzerinden düşünülebilirken, işçi sınıfının organik aydınları ise kültürel ve ahlaki önderliği yürütebilecek daha esnek ve çeşitli meslek gruplarına işaret eder.¹⁹ Bu çerçeveden düşünülürken, Gramsci’nin egemen sınıfın ve işçi sınıfının organik aydınları üzerine geliştirdiği tipoloji çalışmanın *uyum ve karşıtlık* sorunsalı üzerinde açıklayıcı olmaktadır. Gramsci’nin bu ayırımına benzer biçimde, Fransız filozof Louis Althusser’in de aydını hem egemen sınıfın değerlerinin sivil toplumda yayılmasını sağlayan bir aracı hem de muhalif sınıfların sözcüsü olarak konumlandığını görürüz. Gramsci’nin her iki konumlandırılmayı da içeren organik aydın kavramına benzer olarak, Althusser *Marksist entelektüel ve burjuva entelektüel* ayırımına gider. Burjuva entelektüelini, egemen burjuvazinin değerlerini temsil eden entelektüel figürü için kullanırken; Marksist entelektüel

---

¹⁵ Antonio Gramsci, *Hapishane Defterleri 4. Cilt*, Çev. Barış Baysal, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2014, s. 72.

¹⁶ Mehmet Yetiş, “Antonio Gramsci (1891-1937)”, *1900’den Günümüze Büyük Düşünürler*, Der. Çetin Veysel, Metis Yayınları, İstanbul, 2009, s. 154.

¹⁷ Antonio Gramsci, *Hapishane Defterleri*, Çev. Adnan Cemgil, Belge Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 40.

¹⁸ Lusin Bağla, “Antonio Gramsci ve Aydınların Rolü Sorunu”, *Birikim*, Sayı 23, 1977, s. 84.

¹⁹ Mehmet Yetiş, “Gramsci ve Aydınlar”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt 26, Sayı 236, 1982, s. 8.

praksise yani eyleme yönelmesi gereken bir zihinsel devrimin öncüsü olarak kurgular.²⁰

Öte yandan sistemle uyumlu entelektüelleri ele alan yaklaşımlara bakıldığında, bu yaklaşımın öncülerinden, işlevselci toplumbilimsel yaklaşımıyla bilinen Parsons'a göre toplum tıpkı bir canlı organizma gibi birbiri ile uyum içerisinde yapıtaşlarının bir araya gelmesinden oluşmaktadır. Bu açıdan, entelektüel de bu yapıtaşlarından birisidir. Entelektüel, hem kendisi sisteme uyum sağlayan bir figür hem de toplumun diğer katmanları arasında uyumu tesis etmeye yönelik bir bireydir. Görüldüğü gibi Parsons, aydına doğrudan toplumsal uyumu tesis etme yükümlülüğü vermiştir.²¹ Parsons gibi Coser de aydını uyumu sağlama işleviyle ele almaktadır. Buna göre, bir toplum doğrudan bir uyum kaynağı değildir ve içerisinde farklı grupların çatışma dinamiklerini barındırır; ancak Coser, toplumun sağlam yapılara dayanarak içinde gelişen çatışma dinamiklerini aşabileceğini ve çatışmanın bir süre sonra kendiliğinden bir dengeye oturacağını ileri sürer.²² Coser, çatışmaların giderilmesi ve uyumun sağlanması sürecinde toplumu oluşturan üyeler arasında birlik ve beraberliğin sağlanması için birtakım sembollerin üretilmesi gereğinden bahseder. Bayrak, marş, bazı yapıtlar gibi semboller bu birlik ruhunun oluşması için önemlidir. Buna göre, entelektüel de toplumun değerler sisteminin önemli bir parçasıdır. Bu nedenle, entelektüeller sembol ve değer üretiminde ön safhada yer alırlar.²³ Amerikalı sosyolog Held ise entelektüelin toplumsal rollerini öne çıkarmaktadır; buna göre, aydın toplumsal yaşamın en önemli aktörüdür ve toplumu şekillendirme ayrıcalığına sahiptir. Toplumu yönlendirmek, toplumu şekillendirmek ve topluma yol göstermek entelektüelin temel vazifeleridir.²⁴ Sonuç olarak, üç yaklaşımda da entelektüel toplumsal uyumu sağlama açısından pozitif ödevlerle yüklenmiştir. Dikkat çeken bir diğer nokta, entelektüelin topluma önderlik eden üstün ve öncü bir karakter olarak kurgulanmasıdır.

Son grupta, toplumsal muhalif rolleriyle öne çıkan aydınlara yer veren yaklaşımlar yer alır. Bu grupta değerlendirilebilecek kuramsal yaklaşımların dikkat çeken yönü, bu isimlerin kendilerinin de aktivist kişiler olarak kitlelerle

---

²⁰ Louis Althusser, *Lenin ve Felsefe*, Çev. Bülent Aksoy - Murat Belge - Erol Tulpar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 31.

²¹ Temmuz Göncü Şavran, "İşlevselcilik I- Talcott Parsons", *Modern Sosyoloji Tarihi*, Der. Serap Suğur, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2019, s. 8.

²² Serap Suğur, "İşlevselciliğe Karşı Eleştirel Gelişmeler: Çatışma Teorisi ve Sosyolojik İmgelem", *Modern Sosyoloji Tarihi*, Der. Serap Suğur, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2019, s.74.

²³ Aynı yer.

²⁴ Virginia Held, "The Independence of Intellectuals", *The Journal of Philosophy*, Cilt 80, Sayı 10, 1983, s. 576.

birlikte kolektif eylemlerde bulunan yani *eyleyen* kişiler olmalarıdır. Bu açıdan, kitleyle eylemde bulunmak, zihinsel faaliyetin yanı sıra aktivist roller üstlenmek muhalif aydınların önemli bir özelliğidir. Fransız filozof Sartre, yaşadığı dönemde Fransa'nın Cezayir üzerinde yürüttüğü politikaları eleştiren, bu konuda türlü protestolar örgütleyen aktivist bir aydın profilindedir. Sartre, aydının var olan hakikat karşısında her zaman şüpheli ve sorgulayıcı olduğunu ifade ederek bu özellikleri ile topluma uyarılarda bulunması gerektiğini ortaya koyar.²⁵

Sartre gibi aktivist kimliğiyle bilinen Fransız filozof Michel Foucault'a göre aydın, "*siyasi anlamda bilgisini, uzmanlığını ve hakikatle ilişkisini siyasi mücadele alanında kullanan kişidir.*"²⁶ Aydını kitlelerin bilinci, vicdanı ve hakikati olarak gören Foucault, aydının kitleye yol gösteren üstün bir figür olmadığını, kitlelerle birlikte eylemesi gereken bir hakikat savaşçısı olduğunu ifade eder. Belli bir uzmanlık sahibi olan ve bu uzmanlığını iktidarın lehine değil kitlelerin avantajına kullanan aydını *spesifik entelektüel* olarak adlandıran Foucault'a göre entelektüel, akıl hastanelerinde, cezaevlerinde, laboratuvarlarda, kısacası iktidarın yerel ve mikro odaklı tüm birimlerinde toplumla birlikte mücadele eden kişidir.²⁷ Benzer şekilde, Said de aydının toplumun yanında konumlanması gereğini ortaya koymaktadır. Aydını kamusal rolü ile ele alan Said, bu rolün ötekileştirilen, dışlanan ve ezilen kesimleri temsil ederek oynanabileceğini düşünmektedir. Bu açıdan, aydının iktidarın keyfini kaçıran, imtiyazlı kesimlere direnen ve halk kesimlerinin çıkarını kollayan bir kimse olduğunu belirtmektedir.²⁸

Aydınlar ve demokratik rejimler arasındaki ilişkiyi sorunsallaştıran çalışmalarda aydınlar, işçi sınıfı, burjuva sınıfı, orta sınıfla birlikte demokrasinin temel işleyişini belirleyen dördüncü sınıf olarak ele alınmaktadır.²⁹ Demokrasilerin temel taşlarını ise sivil toplum ve toplumsal hareketler oluşturmaktadır. Çalışmada konu edilen örnekler üzerinden değerlendirildiğinde, *Aydınlar Ocağı* bir sivil toplum örgütü niteliğindedir; *Aydınlar Dilekçesi Hareketi* ise toplumsal muhalefetin özneli olan aydınların örgütlediği bir kolektif hareket olarak ele alınabilir. Sosyolog Scott Schaffer, bir aydının siyasal angajmanının üç temel yolla mümkün olduğunu iddia eder. Bu

---

²⁵ Jean Paul Sartre, *Aydınlar Üzerine*, Çev. Aysel Bora, Can Yayınları, İstanbul, 2010, s. 30.

²⁶ Michel Foucault, *Entelektüelin Siyasi İşlevi*, Çev. Ferda Keskin - Işık Ergüden - Osman Akinhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 30.

²⁷ Aynı yer.

²⁸ Edward Said, *Entelektüel. Sürgün, Marjinal, Yabancı*, Çev. Tuncay Birkan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 29.

²⁹ Charles Kurzman - Erin Leahey, "Intellectuals and Democratization, 1905–1912 and 1989–1996", *American Journal of Sociology*, Cilt 109, Sayı 4, 2004, s. 939.

yolların ilki *eğitimsel/pedagojik* yolla angaje değildir. Buna göre, aydının temel fonksiyonu kültürel üretimde bulunmaktır. Ancak ürettiklerinin toplumsallık kazanabilmesi için kamusal bir rol üstlenmesi gerekir. Bu açıdan, gazete çıkarma, medyayı kullanma ya da fikir derneği olarak faaliyet gösterme gibi yollar arar. İkinci angajman yolu, *legal eylemler* yoluyla siyasete katılmadır. Bu durumda, aydınlar anayasal sınırlar içerisinde öngörülen protesto hakkı kapsamında kolektif eylemler düzenleyerek kamuoyunda etki kazanmaya çalışırlar. Son olarak, *yasa dışı eylemler* yoluyla angajman gelmektedir. Bu durumda, aydınlar mevcut hükümetler tarafından yasa dışı gösterilen eylemlere katılarak siyasallaşırlar. İkinci ve üçüncü angajman biçimi siyasal ve toplumsal kriz durumlarında daha sık görülmektedir.³⁰

Çalışmada örnek alınan aydın angajmanlarında Aydınlar Ocağı örneği, darbe sonrası askerî hegemonyanın kurumsallaşma sürecinde etkinlik gösteren bir sivil toplum örgütlenmesi niteliğinde olup eğitimsel angajmanı örneklemektedir. Bir fikir örgütlenmesi olan bu dernekte, kültürel üretim iktidarın politikalarıyla ilişkili bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Aydınlar Dilekçesi Hareketi'nde ise darbenin yarattığı toplumsal ve siyasal krizden çıkmak ve olağan sivil siyaset dönemine geçebilmek için bir kolektif eylem süreci başlatılmıştır. Bu durumda, aydınlar dilekçe vermenin anayasal bir hak olmasından hareketle yasal eylem yoluyla angaje olduklarını düşünürken; cunta yönetimi hareketi yasa dışı ve gayri meşru bir eylem olarak nitelemiştir. Sonuç olarak, bu çalışmada uyum gösteren entelektüeller ve muhalefet eden aydınları sorunsallaştırmak amacıyla ele alınan örnekler, olağanüstü bir dönemde ortaya çıkmış; 12 Eylül Askerî Darbesi'nin gerçekleştirildiği ve hegemonyasının sistemleştiği bir dönemde (1980-1984) etki doğurmuştur. Bu dönem, önce demokratik sistemin tamamen askıya alındığı bir cunta yönetimiyle başlamakta, daha sonra askerî hegemonyanın gölgesinde seçimlerin yapıldığı, bu anlamda sivil demokratik siyasete şeklen geçildiği bir süreç içerisinde sürdürülmektedir. Bu açıdan bir sonraki başlıkta Türk siyasal yaşamı açısından özgün dinamiklerin geliştiği bu tarihsel periyod ele alınacaktır.

12 Eylül Darbesi ve Hegemonyanın Kurulma Süreci: 1980-1984

12 Eylül 1980 Askerî Darbesi, 1960'lı ama esas olarak 1970'li yılların siyasi, toplumsal ve ekonomik durumuna tepki olarak gerçekleştirilmiştir. 1960'lar ve özellikle 1970'ler siyasi ve ekonomik olarak istikrarsızlığın yaşandığı dönemler olmuştur. Siyasi ve ekonomik krizin yanına bir de sağ-sol çatışması eklenmiş ve

---

³⁰ Scott Schaffer, "The Engagement of Social Theory: The Relationship Relationship Between Critical Social Theory and Daily Life", *International Social Theory Consortium*, Cilt 1, Sayı 1, 2002, s. 3-4; Shauna Mackinnon, "Social Work Intellectuals in the Twenty First Century: Critical Social Theory, Critical Social Work and Public Engagement", *Social Work Education*, Cilt 28, Sayı 5, 2009, s. 515; David Schalk, "Why Engagement on Intellectuals", *Journal of Social History*, Cilt 7, Sayı 2, 1974, s. 195.

Türkiye derin bir krize sürüklenmiş; tüm bunlara tepki olarak 12 Eylül Darbesi gerçekleştirilmiştir. Genelkurmay Başkanı Kenan Evren, *devletin bekası* için demokrasiyi askıya alan darbeyi gerçekleştirdiklerini ifade etmiştir.³¹ 1980-1983 yılları arasında süren askerî rejim döneminde, *huzur ve güveni* sağlamak için *yeni bir hegemonya* inşa etme süreci başlatılmıştır. Fikret Başkaya, *Paradigmanın İflası* adlı çalışmasında 1980'e gelinen süreçte, Kemalist resmî ideolojinin iflas ettiğini ve yerine yeni bir paradigmanın (hegemonya) getirilmeye çalışıldığını öne sürer. Başkaya'ya göre, yeni bir paradigmaya üç gerekçeden dolayı ihtiyaç duyulmuştur.³² İlk olarak, 1960'lar ve 1970'lerde yükselen sola karşı Atatürkçülüğün tavrının daha net çizilmesi gerekmiştir. İkinci olarak, solun yanı sıra Soğuk Savaş sürecinde gelişim gösteren radikal İslamcı harekete karşı devletle ilişkili *resmî dine* ihtiyaç duyulmuştur. Son olarak, devlet içindeki kalkınmacı, anti-emperyalist ve bağımsızlık yanlısı, başka bir deyişle refah devleti anlayışını savunanları tasfiye etmek amaçlanmıştır. Kısaca yeni hegemonya sola ve radikal İslamcı kesimlere karşı *Türk-İslam Sentez'i*ni ve refah devletini savunanlara karşı da neoliberal politikaları uygulayarak oluşturulmaya çalışılmıştır.³³

1970'li yıllarda dünya genelinde yaşanan kriz Türkiye'yi de vurmuş, tabloya bir de Türkiye'nin politik iklimi eklenince kriz derinleşmiştir. 1979'da ülkenin enflasyon oranı yüzde 70'lere dayanmış, fiyat kontrolleri sıklaştıkça karaborsa giderek yaygınlaşmıştır.³⁴ Türkiye'nin bu şartlarda kredi talebine karşılık Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası, yapısal reformların yapılmasını şart koşmuştur. Bu çerçevede 24 Ocak 1980'de Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal öncülüğünde neoliberal politikaların çerçevesini çizen *24 Ocak Kararları* hazırlanmıştır. Ancak bu kararlara, başta Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) olmak üzere işçi örgütlerinin tepkisi sert olmuş; grevler, iş bırakmalar ve fabrika işgalleri birbirini izlemiştir. Naomi Klein, neoliberalizmi *felaket kapitalizmi* olarak değerlendirir ve ancak kriz ortamında *şok terapi* olarak uygulanabileceğini iddia eder.³⁵ Bu çerçevede Türkiye'de neoliberal *24 Ocak Kararları* ancak 12 Eylül Askerî Rejimi şartlarında toplumsal muhalefetin baskılanması sonucunda uygulanma imkânını bulmuştur. Böylece Türkiye'nin 1970'lerdeki iki temel meselesi olan ekonomik kriz ve siyasi şiddet;

---

³¹ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012, s. 214.

³² Fikret Başkaya, *Paradigmanın İflası*, Doz Yayınları, İstanbul, 1991, s. 189-190.

³³ Başkaya, *age.*, s. 190.

³⁴ Suavi Aydın - Yüksel Taşkın, *1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 325.

³⁵ Naomi Klein, *Shock Doctrine*, Metropolitan Books, New York, 2007, s. 6.

24 Ocak Kararları ve 12 Eylül Darbesi'yle çözülmeye çalışılmıştır. 24 Ocak Kararları'yla ithal ikameci yerine ihracata dayalı ekonomi politikaları uygulanmaya sokulmuş ve uluslararası piyasalarla uyumlu serbest piyasa anlayışına geçiş yapılmıştır. Uluslararası piyasalarla rekabet gücünü sağlamak amacıyla da ücretlerin ve tarımsal gelirlerin düşürülmesi hedeflenmiştir. Bu çerçevede, neoliberalizmin işverenin lehine işçinin ise aleyhine olduğu söylenebilir. Böylece Türkiye, refah devleti anlayışını terk ederek *neoliberal devlet* anlayışına geçiş yapmıştır.

12 Eylül'de ekonomik dönüşümün yanı sıra siyasi dönüşüm de hedeflenmiştir. 12 Eylül Rejimi, 1970'lerdeki sağ-sol kutuplaşmasının ülkeyi yıkılmanın eşiğine getirdiğini düşünmekte, devletin tekrar *beka* problemiyle karşı karşıya kalmaması için *aşırı sağ* ama özellikle *aşırı solun* üzerine gidilmesi gerektiğine inanmaktadır. Bu çerçevede, Atatürkçülük, Türk milliyetçiliği ve İslam'ın karışımından oluşan *Türk-İslam Sentezi*'ni öne sürmektedir. Bu sentezle hem aşırı solla mücadele edileceği düşünülmüş hem de aşırı sağa mesafe koyup devletle ilişkili sağ kesim yaratılmak istenmiştir.³⁶ 12 Eylül Rejimi'nin esas olarak solu imha etmek istediğini belirtmek gerekir; yeni hegemonyaya zeval gelmemesi için sola baskı uzunca süre devam etmiştir. Özellikle DİSK (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) üzerindeki baskı sürmüş, işçilerin yeni rejime karşı örgütlenmesine yine rejim eliyle izin verilmemiştir. DİSK aslında darbecilerin korktuğu en önemli yapı olmuş; askerler darbeye karşı DİSK'in direnme ihtimalinden korktuğunu dile getirmişlerdir.³⁷ Ayrıca kurulan yeni hegemonya neoliberalizmi temel aldığı; başka bir deyişle sermaye yanlısı olduğu için emekçilerin hakkını savunan DİSK darbeciler açısından tehlike arz etmiştir. Darbe sonrası dönemin Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) Başkanı Halit Narin'in "20 yıldır işçiler güldü biz ağladık; şimdi gülme sırası bizde"³⁸ ifadesinde olduğu gibi; işçilerin tekrar *gülmemesi* için DİSK'in mümkün mertebe kapalı tutulması hedeflenmiştir. Nitekim DİSK 1992'ye kadar kapalı tutulmuş; açıldığında da mal varlığına el konulmaya çalışılmıştır.³⁹ Bu dönemde sağ, özellikle ülkücü hareket de baskı görmüş; başta Alparslan Türkeş olmak üzere milliyetçiler yargılanmıştır. Kendisini *vatanın has evlatları* olarak gören bu

³⁶ Türk-İslam Sentezi, Aydınlar Ocağı kısmında detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

³⁷Mehmet Ali Birand, "12 Eylül Belgeseli 7. Bölüm", 32. *Gün Ptoqramı Youtube Kanalı* <https://www.youtube.com/watch?v=doBeXATxkwE&list=PLqMkws7A7Vvn2XcHZQiEQdq6WLUBfWajZ&index=8> (Erişim Tarihi: 19 Mayıs 2023).

³⁸ Ebru Ozan Deniz, *Gülme Sırası Bizde – 12 Eylül'e Giderken Sermaye Sınıfı, Kriz ve Devlet*, Metis Yayınları, İstanbul, 2021.

³⁹ Aziz Çelik, "Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK): Yetmişli Yıllarda Sınıf Sendikacılığının Yükselen Örgütü", *Türkiye'nin 1970'li Yılları*, Der. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, s. 561.

hareketin yargılanması, hareket içerisinde travmaya da yol açmış; bu travma “devletin öpmeye davrandığımız eli bize tokat attı”⁴⁰ cümlesiyle ifade edilmiştir. Bununla birlikte Türk sağının arzuladığı *düzen* anlayışı 12 Eylül rejimiyle uygulanmaya konulmuş, bu sebeple ülkücü hareket “*fikri iktidarda, kendi zindanda*” olan hareket şeklinde anılmıştır. Ayrıca 12 Eylül’ün Türk-İslam Sentezi, uzun vadede Türk sağının gelişeceği *habitusu* oluşturmuş; AKP-MHP iktidarına gidecek olan sürecin taşlarını döşemiştir. Dolayısıyla 12 Eylül Rejimi, sağ baskılamış ama solu imha etmeye çalışmış ve uzun vadede sağ iktidara getirecek şartları oluşturmuştur. Böylece 12 Eylül Rejimi, sağ ile sol arasında asimetrik bir gelişmenin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

12 Eylül Rejimi, 1980-1983 yılları arasında kendi hegemonyasını kurmak için adeta bir *millî güvenlik devleti* inşa etmiştir. Bu süreçte, ülkedeki kutuplaşmanın müsebbibi olarak görülen siyasi partiler ve kimi sendikalar kapatılmış, siyasetçilere de siyaset yasağı getirilmiştir. Üç yıl boyunca siyaset rafa kaldırılmış; toplumsal muhalefet baskılanarak pasifize edilmiştir. Siyasi dönüşüm 1982 Anayasası ile de yasal zemine oturtulmuştur. 1961 Anayasası, görece bağımsızlığa, demokrasiye ve özgürlüğe vurgu yaparken; 1982 Anayasası’nda vurgu ülkenin bölünmezliğine, ulusal dayanışmaya ve devletin korunmasına olmuştur.⁴¹ Böylece devletin bekasının vatandaşlardan ve hatta demokrasiden önce geldiği bu anayasayla tescillenmiştir.

12 Eylül Rejimi, 1983 yılına gelindiğinde ülkede amaçladığı hegemonyanın kurulduğunu düşünmüş ve demokrasiye geçilebileceğine karar vermiştir. Ancak demokrasiye geçişte, yeni hegemonyaya zarar verebileceğini düşündüğü partileri veto etmiş, yeni hegemonyaya sadık olduğunu düşündüğü üç partinin seçime girmesine izin vermiştir. Bu üç partiden ilki, 12 Eylül Rejimi’nin de açıktan desteklediği emekli Orgeneral Turgut Sunalp liderliğindeki Milliyetçi Demokrasi Partisi’dir (MDP). Bu parti, sağ-devletçi bir çizgidedir. Seçime girmesine izin verilen ikinci parti, CHP’nin geleneksel Kemalist kanadına yakın Necdet Calp liderliğindeki Halkçı Parti’dir (HP). Bu parti, sol-devletçi bir çizgidedir. Son ve seçimleri kazanacak olan parti ise Turgut Özal liderliğindeki Anavatan Partisi’dir (ANAP). ANAP, 12 Eylül rejiminin gerçekleştirmek istediği dönüşümü ifade eden *yeni sağ* anlayışını savunmaktadır. Yeni sağ anlayış, ekonomik olarak liberalizmi, siyasi olarak ise muhafazakârlığı savunur. Daha açık bir deyişle “*güçlü devlet + serbest piyasa*” birlikteliğidir.⁴² Yeni sağ, 1980’lerde dünyada da revaçta olup

⁴⁰ Tanıl Bora, *Cereyanlar, Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 318.

⁴¹ Cenk Saraçoğlu, “Tank Paletiyle Neoliberalizm”, *Osmanlı’dan Günümüze Türk Siyasal Hayatı*, Der. Gökhan Atılğan - Cenk Saraçoğlu - Ateş Uslu, Yordam Kitap, Ankara, 2016, s. 786.

⁴² Yüksel Taşkın, *Anti-Komünizmden Küreselleşme Karşıtlığına Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiya*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019, s. 279.

Amerika’da Ronald Regan, İngiltere’de Margaret Thatcher, Türkiye’de ise Turgut Özal tarafından uygulanmıştır. Ayrıca Özal, dönemin Başbakanlık müsteşarı olarak *24 Ocak Kararları*’nı hazırlayan ekibin başında yer almış, askerî rejim sürecinde de iki yıl boyunca ekonomiden sorumlu başbakan yardımcılığı görevinde bulunmuş ve neoliberal politikaları uygulamıştır. Bunun yanı sıra Özal, Türk-İslam Sentezi’ni hazırlayan Aydınlar Ocağı’nın da üyesidir. Bu çerçevede Özal, yeni sağ çizgisiyle 12 Eylül Rejimi’nin hegemonyasının içeriğini oluşturan neoliberal ekonomik politikaları ve Türk-İslam Sentezi’ni savunmaktadır. 6 Kasım 1983 Genel Seçimleri’nden sonra demokrasiye geçilmekle birlikte asker siyasetten ağırlığını çekmemiş, *millî güvenlik devleti* anlayışına devam etmiştir. Özal da ülkenin içinde bulunduğu *otoriter demokrasi* anlayışından şikâyetçi olmamış, kendisi ekonomiyle uğraşırken yasa ve düzenin korunmasını sıkıyönetime bırakmıştır.⁴³ Özal, 12 Eylül rejiminin kurmak istediği hegemonyayı *şimil* kimliğiyle geniş kitlelere benimsetir, bir nevi Gramsciyen anlamda *pasif devrim* gerçekleştirir. 1980’lerde kurulmak istenen yeni hegemonyada toplumun rızasını almak için aydınların rolüne gereksinilmektedir. Özellikle yeni hegemonyanın önemli sacayaklarından olan Türk-İslam Sentezi’nin oluşturulması ve uygulanmasında Aydınlar Ocağı önemli işlev görmüştür.

12 Eylül Rejimi’nin Uyum Gösteren Entelektüelleri: Aydınlar Ocağı

Aydınlar Ocağı, 1960’lar ve 1970’lerin siyasi ortamında özellikle sola tepki olarak 14 Mayıs 1970’te kurulmuştur. Aslında Aydınlar Ocağı’na, solun 1960’lar ve 1970’ler boyunca özellikle kültürel alandaki hegemonyasına karşı olarak *yeni bir hegemonya* kurma girişimi olarak değerlendirebiliriz. Özellikle 1961 Anayasası’nın sağladığı özgürlük ortamında, dünyada yükselen sol dalgayla da benzer dönemde, Türkiye’de sol siyaset belirginleşmeye başlamıştır. 1960’lar ve 1970’lerde edebiyat, sinema, resim gibi kültür-sanat alanında solun ağırlığı söz konusu olup hatta bu dönemde entelektüellik solculuğa ilişkin sayılmıştır. Bu dönemde Mehmet Ali Aybar, Mihri Belli, Tarık Ziya Ekinci, Yaşar Kemal, Orhan Kemal, Behice Boran, Hikmet Kıvılcımlı, Abidin Dino gibi solcu entelektüeller kamusal alanın belirlenmesinde önemli rol oynamışlardır. Solcu aydınların yanı sıra Türkiye İşçi Partisi (TİP), Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF), DİSK, Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği (TÖB-DER) gibi yapılar ve *Ant*, *Emek*, *Yön*, *Devrim* gibi sol dergiler de faaliyet yürütmüştür. Sol özellikle FKF özelinde üniversitelerde aktif mücadele yürütülmüştür. Bu çerçevede mitinglerine, eylemlerine hatta grevlerine geniş kitlelerin katıldığı bir sol vardır. Solun 1960’lar ve 1970’lerdeki bu hegemonyası, 12 Eylül sürecinde

---

⁴³ Yeşim Arat - Şevket Pamuk, *Turkey Between Democracy And Authoritarianism*, Cambridge University Press, Cambridge, 2019, s. 68.

yıkılmak istenmiş ve yerine de devlet desteğini arkasına alan Aydınlar Ocağı eliyle *karşı bir hegemonya* kurulmak istenmiştir.

Bu yapının önde gelenleri, İbrahim Kafesoğlu, Erol Güngör, Süleyman Yalçın, Ahmet Kabaklı, Muharrem Ergin, Nevzat Yalçıntaş gibi sağ düşünceden entelektüellerdir. Bu dernek, solun Türkiye'yi buhrana düşürdüğünü, bu sebeple Muharrem Ergin'in de belirttiği gibi Türkiye'nin birinci meselesinin "beka davası" olduğunu öne sürmektedir.⁴⁴ Başka bir deyişle Aydınlar Ocağı kendisine *devleti kurtarmak* misyonu yüklemiş, bu sebeple de devletle iyi ilişkiler içerisinde olmuş, 12 Eylül Rejimi'ne de uyum göstermiştir. Bu bakımdan, Aydınlar Ocağı entelektüelleri siyasete *eğitimsel yolla* angaje olmaktadır.

Aydınlar Ocağı üyeleri, Türkiye'de *doğal* olanın kendileri olduğunu düşünmekte, solun bu topraklara *yanlış modernleşme* politikaları sonrasında girdiğini öne sürmektedir. Ocağın önemli üyelerinden Erol Güngör, millî kültürün zarar gördüğünü ve ülkenin dış tehditlere açık hale geldiğini belirtmektedir. Güngör, Osmanlı'nın son dönemi ve erken Cumhuriyet döneminde uygulanan politikaların masa başında alındığını ancak kitap ile hayatın uyumsuz olduğunu, bu durumun da Türkiye'deki kültürü parçaladığını ileri sürer.⁴⁵ Daha açık ifadeyle *köksüz ve kısır* modernleşme politikalarının bu topraklarda millî kültürü parçaladığını ve komünizmin yaşayabileceği alanı oluşturduğunu ifade eder. Bu çerçevede, Türkiye'de en büyük tehlike olarak görülen komünizmin iktisadi değil, kültürel sebeplerden kaynaklandığını öne sürer.⁴⁶ Aydına düşen görevin de millî kültürü güçlendirmesi ve bunu halka yayması gerektiğini belirtir. Nitekim Aydınlar Ocağı, Güngör'ün düşüncelerine paralel şekilde tüzüğünde amacını şu şekilde ifade eder: "*Millî kültür ve şuurunu geliştirmek suretiyle Türk milliyetçiliği fikrini yaymak, millî bünyemizi sarsan fikri buhranı ve meşhurlar anarşisi ile mücadele ederek millî varlığımızı meydana getiren unsurları yaşatıp kuvvetlendirmek.*"⁴⁷ Dolayısıyla Ocak, kültürü, ülkenin bekası için olmazsa olmaz görmekte ve kendisine de millî kültürü güçlendirme ve halka yayma misyonu yüklemekte, bunun için de çeşitli faaliyetler yürütmektedir.

Aydınlar Ocağı üyeleri, hem 12 Mart'a hem de 12 Eylül'e olumlu yaklaşmışlardır. Zira onlara göre sol, devleti buhrana düşürmüş, ordu da ülkenin koruyucusu olarak devleti içerisine düşüğü aciziyetten kurtarmıştır. Ahmet Kabaklı, demokrasinin önemli olduğunu ancak devletin demokrasiden bin kat daha önemli olduğunu çünkü devlet olmadan demokrasinin olamayacağını

⁴⁴ Muharrem Ergin, *Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri*, Güray Yayıncılık, İstanbul, 1975, s. 42.

⁴⁵ Erol Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2011, s. 8-48.

⁴⁶ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1996, s. 320.

⁴⁷ Fatma Yurttaş Özcan, *Bir Aydın Hareketi Olarak Aydınlar Ocağı ve Türk Siyasetine Etkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 1991.

vurgulayarak devletin bekası için demokrasiden taviz verilebileceğini öne sürer.⁴⁸ Ayrıca millî kültürü temsil etmeyen bir iktidarın seçimle başa gelse bile millî iradeyi temsil etmeyeceği de vurgulanmıştır.⁴⁹ Nitekim Muharrem Ergin de 12 Eylül'ü millî kültürü güçlendirme ve millete yayma bağlamında Türkiye için “*ikinci Rönesans fırsatı*” olarak değerlendirir.⁵⁰ Ocak üyeleri, 12 Eylül rejimine *angaje* olma çabası içerisinde olmuş, ordu-millet birlikteliğini savunmuş ve rejimin inşa etmek istediği yeni hegemonya projesinin organik aydını olma hedefinde olmuşlardır. Bu yapı, 12 Eylül Rejimi'nin hazırladığı 1982 Anayasası'nı desteklemiş, hatta hazırlanmasında aktif rol oynamıştır. 1982 Anayasası'nı hazırlayan komisyon içerisinde Ocak üyeleri Yılmaz Altuğ ve Şener Akyol da yer almış, kurumlar adına anayasa önermenin yasak olduğu bu süreçte ocağın iki genel başkanı Süleyman Yalçın ve Salih Tuğ imzasıyla hazırlanan anayasa tasladığı Millî Güvenlik Konseyi'ne gönderilmiştir.⁵¹ Bu anayasa, devletin tekrar beka sorunuyla karşı karşıya kalmaması için bireyden ziyade devlete ve millete vurgu yapıyor, *aşırı sola* imkân veren özgürlükleri de kısıtlıyordu. Ancak Ocağın 12 Eylül sürecinde oynadığı en büyük rol, yeni hegemonyanın önemli bir unsuru olan Türk-İslam Sentezi'ni hazırlamak ve devlet tarafından uygulanmasında rol almak olmuştur.

Türk-İslam Sentezi, 1970'lerdeki sola ve sol karşısında sağın parçalı olmasına tepki olarak öne sürülmüş bir doktrindir. Ocak, solun devletin bekasını tehdit ettiğini düşündüğü 1970'lerde, Türk sağının Adalet Partisi, Demokratik Parti, Milliyetçi Hareket Partisi, Millî Selamet Partisi gibi farklı partilerde temsil edilmesine tepki göstermiş; Türk sağının sol karşısında Türk-İslam Sentezi etrafında toplanması gerektiğini öne sürmüştür. Sentezi ilk olarak İbrahim Kafesoğlu 12 Mayıs 1972'de bir konferansta öne sürmüş, sonrasında da 1975'ten itibaren Aydınlar Ocağı'nın resmi tezi haline dönüştürülmüştür. Bu sentez köklerini Osmanlı'nın son döneminde Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura gibi düşünürlerden alır. Türk-İslam Sentezi'yle Türklük ve Müslümanlık aynı kimliğin iki eşit unsuru olarak ele alınmış ve Türkiye'nin eğitim, kültür, iç ve dış siyaset gibi temel meselelerinin bu sentez üzerinden şekillenmesi amaçlanmıştır.⁵² Üstelik Atatürkçülük de bu sentezin bir unsuru sayılmış ve sol

---

⁴⁸ Taşkın, *age.*, s. 249.

⁴⁹ Bozkurt Güvenç - Gencay Şaylan - İlhan Tekeli - Şerafettin Turan, *Türk-İslam Sentezi*, 2. Basım, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1991, s. 39.

⁵⁰ Bora, *age.*, s. 402.

⁵¹ Emin Alper - Özgür Sevgi Göröl, Aydınlar Ocağı, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık*, Der. Tanıl Bora - Murat Gültekinil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 587.

⁵² İlker Aytürk - Tanıl Bora, “Yetmişli Yıllarda Sağ-Sol Kutuplaşmasında Siyasî Düşünceler”, *Türkiye'nin 1970'li Yılları*, Der. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, s. 321-322.

karşısında oldukça geniş bir kesimin kapsanması amaçlanmıştır. Türk-İslam Sentezi'yle Atatürkçülük ile Türk sağının eklemlendiğini söyleyebiliriz. Esasında milliyetçi-muhafazakâr kesim, Kemalizm'i modernleşme politikalarından dolayı eleştirmekle birlikte Kemalizm'in sol tarafından kullanılmasına karşı çıkar, Türk-İslam Sentezi de Millî Demokratik Devrim (MDD), Yön-Devrim Hareketi, TİP gibi sol-Kemalist olarak adlandırılabilir. Bu çerçevede milliyetçi-muhafazakâr kesim, rejimin bekası için sola karşı özellikle ordu ve bürokrasi içerisinde yer alan Sağ-Kemalistlerle ittifak kurma arayışı içinde olmuşlardır. Başka bir deyişle Aydınlar Ocağı, Türk Tarih Tezi ile Türk-İslam Sentezi'ni uzlaştırmayı amaçlamıştır.⁵³ 12 Eylül Rejimi'nin bu sentezi benimsemesiyle İslam resmi ideoloji içerisinde yer almış, bir bakıma *meşruiyet* kazanmıştır. 12 Eylül Rejimi, bu sentezi benimseyerek hem sola karşı İslam'ı panzehir olarak kullanmaya başlamış hem de "aşırı sağ"ı karşı "resmî İslam" oluşturmayı hedeflemiştir. Ayrıca 12 Eylül Rejimi, yeni hegemonyaya kitlelerin *nıza* göstermesinde dinin önemli rol oynayacağını düşünüyordu.⁵⁴ Türk-İslam Sentezi, Aydınlar Ocağı üyeleri öncülüğünde Atatürk Kültür, Dil, Tarih Yüksek Kurumu (AKDİTYK) ve Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) gibi kurumlarla 12 Eylül sonrasında uygulanmaya başlanmıştır. Özellikle DPT'nin hazırladığı Millî Kültür Raporu, devlet nezdinde Türk-İslam Sentezi'nin çerçevesini çizer.

DPT'nin 1983'te yayımladığı Millî Kültür Raporu, Türk-İslam Sentezi'nin devletin resmi programı haline dönüştüğünü gösterir niteliktedir. Bu raporun hazırlanmasında Erol Güngör, Mehmet Kaplan, Ayhan Songar, Ahmet Kabaklı, Muharrem Ergin gibi Aydınlar Ocağı üyeleri önemli rol oynamıştır. Raporu (a) bunalımın nedeni, (b) kültürün özü, (c) öz değerler ve İslam, (d) gelişme/Batı'ya yetişme ve (e) devlet eliyle onarım olmak üzere beş nokta üzerinde durulmuştur.⁵⁵ İlk olarak Türkiye'nin iç ve dış düşmanlar tarafından kültürel saldırı altında olduğu ifade edilerek Batı emperyalizminin *millî kültürümüzü* yıkmaya çalıştığı belirtilmiştir. Atatürk'ten sonra izlenen Batılılaşma politikaları da millî kültürü ihmal etmiş ve tüm bu sebeplerle 12 Eylül bunalımına düşülmüştür. Bunalımdan çıkış yolu olarak da millî kültür planlanmalı ve devlet eliyle uygulanmalıdır. Raporu millî kültürün "*bireyleri bağlayan bütünleştiren bir öz ve toplumları birbirinden ayıran tarihi fakat değişmeyen niteliklerden*" oluştuğu belirtilmiştir. Gelişmek ve Batı'yı yakalamak için de Ziya Gökalp'çi bir şekilde "*Batı'nın tekniğini alalım, kültürünü almayalım*" anlayışı benimsenmiştir.⁵⁶ Raporu

⁵³ Alper - Göral, *age.*, s. 583.

⁵⁴ Bora, *age.*, s. 403.

⁵⁵ Güvenç vd., *age.*, s. 43-44.

⁵⁶ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1976.

son olarak millî kültürün devlet eliyle onarılması, korunması ve halka yayılması gerektiğinin altı çizilmiştir.

Aydınlar Ocağı üyeleri, yeni hegemonyanın inşasına yardımcı olabilmek için 12 Eylül'den sonra birçok devlet kurumunda üst düzey göreve gelmiş ve Türk-İslam Sentezi'ni uygulamaya çalışmışlardır. Ocağın önemli üyelerinden Mehmet Kaplan, AKD'TYK'nin dört kişilik yönetim kurulunun üyelerinden biri olmuştur. Türk Tarih Kurumu'nda da İbrahim Kafesoğlu yer almıştır. Ocak üyeleri Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu (TRT) ve Millî Eğitim Bakanlığı'nın yanı sıra esas olarak üniversite kadrolarında önemli görevlere gelmiş; Erol Güngör Selçuk Üniversitesi Rektörlüğü'ne, Tarık Somer Ankara Üniversitesi Rektörlüğü'ne, Salih Tuğ İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanlığı'na, Hikmet Tanyu Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanlığı'na atanmıştır.⁵⁷ Ayrıca bazı ocak üyeleri siyasete de girmiş; Kazım Oksay ANAP'ta milletvekilliği ve bakanlık yapmıştır. Aydınlar Ocağı, bazı önemli politikaların uygulanmasında da rol oynamış; din derslerinin zorunlu hale gelmesinde, İmam Hatip Okullarının önünün açılmasında, kısaca dinin toplumsal yaşamdaki görünürlüğün artmasında etkili olmuştur.⁵⁸ Ocak üyeleri, Türk-İslam Sentezi'nin toplumda yaygınlaştırılmasında eğitimin kritik rolde olduğunun altını çizmektedirler. Ergin'in de belirttiği gibi Türkiye'de bütün meselelerin düğümlendiği yer, Millî Eğitim'dir.⁵⁹ Millî kültürün eğitim aracılığıyla yeni nesillere aktarılması planlanmış, böylece Türkiye'deki dönüşümün gerçekleştirilebileceğine inanılmıştır.

Ocak üyeleri, Türk-İslam Sentezi'ni düzenledikleri konferanslarla, seminerlerle halka yaymaya çalışmışlardır. Ancak esas olarak siyasetçileri etkilemeye çalışmış; ilk olarak aşağıyı (halkı) değil, yukarıyı (devlet yöneticilerini) etkilemek amacıyla olmuş, sonrasında da devlet imkânlarıyla yukarıdan aşağıya toplumu dönüştürmeyi amaçlamışlardır. 1980 sonrası da düzenledikleri etkinliklerle liderleri etkileme faaliyetlerine devam etmişlerdir. Ocağın 14-15 Eylül 1984'te İstanbul'da düzenlediği *Ülkemizi 12 Eylül'e Getiren Sebepler ve Türkiye'deki Oyunlar* adlı konferansa Celal Bayar, Başbakan Turgut Özal ve bakanlar Vehbi Dinçerler, Mükerrerem Taşcıoğlu, Ali Tanrıyar katılmıştır.⁶⁰ 12 Mayıs 1984'teki *Millî Kültürümüz ve Temel Meseleleri* adlı etkinliği de Kültür ve

⁵⁷ Sema Basmacı, *Aydınlar Ocağı ve Türk-İslam Sentezi: 1980'lerden 2000'li Yıllara Devreden Milliyetçi-Muhafazakâr Bakışe*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 72.

⁵⁸ Etienne Copeaux, *Türk Tarihi Tezinden Türk İslam Sentezi'ne*, Çev. Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara, 1998, s. 59.

⁵⁹ Ergin, *age.*, s. 393.

⁶⁰ Güvenç vd., *age.*, s. 160.

Turizm Bakanı Mükerrerem Taşçıoğlu katılmış ve Ocağa üye olmuştur. *Kültür Unsurlarının ve Kültür Politikasının Tespitinde Uygulanacak Yöntem ve Sorumluluklar* adlı raporun görüşülmesi için AKD'TYK'nin Cumhurbaşkanı Kenan Evren başkanlığında 20 Haziran 1986'da düzenlediği toplantıya Başbakan Turgut Özal, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Necdet Uruğ ve birçok bakan katılmıştır. Bu toplantıda benimsenen rapor, Türk-İslam Sentezi'nin istikametini çizmiştir.⁶¹ Benzer şekilde Aydınlar Ocağı'nın düzenlediği Dördüncü Milliyetçiler Kurultayı'na dönemin bakanlarından Kazım Oksay, Vehbi Dinçerler ve Hasan Celal Güzel katılmıştır. Dolayısıyla Ocak üyeleri 1980'ler boyunca devlet kademelerinde aldıkları görevler ve düzenledikleri etkinliklerle hegemonya inşasında aktif rol oynamışlardır. Bu açıdan, çalışmanın sorunsalı açısından iktidara uyum gösteren aydınlara örnek oluşturmaktadırlar.

Aydınlar Ocağı, 1980'ler boyunca Türk-İslam Sentezi hegemonyasının inşasında önemli görevler almış, ancak 1980'lerin sonundan itibaren önemini yitirmeye başlamıştır. Ocağın etkinliğini yitirmesinde başlıca üç gerekçe olduğu söylenebilir. İlk olarak Ocağın ANAP'la organik ilişki içinde olması; başta Özal olmak üzere birçok ANAP'lının Ocağın üyesi olması, diğer sağ partilerin Ocağa karşı mesafeli durmasına zemin hazırlamıştır. ANAP'ın 1980'lerin sonundan itibaren siyasi gücünü kaybetmeye başlaması da Ocağın etkinliğini azaltmıştır. Diğer bir etken ise Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle "*komünizm tehlikesi*"nin ortadan kalkması, Ocağın da söylemsel açıdan kısırlığa düşmesidir. Zira komünizmle mücadele, Ocağın kuruluşundan itibaren önemli bir mücadele alanı, hatta varlık nedeni olmuş; komünizm tehlikesinin azalması, hem Ocağı söylemsel kısırlığa sokmuş hem de Ocağa duyulan *ihtiyacı* azaltmıştır. Son olarak 1980'lerin ikinci yarısından itibaren başta sol kesim olmak üzere 12 Eylül Darbesi'ne dair açıktan eleştirilerin başlaması, 12 Eylül'e destek veren Aydınlar Ocağı'nın da eleştirilmesine zemin hazırlamıştır. Ocak, 1980'lerin sonuna doğru sönümlenmeyi durdurmak için sentezi, *Türk-İslam-Batı Sentezi* olarak güncellenmiş, medeniyeti temsil ettiğini öne sürdüğü Batı'yı da senteze dâhil etmiş ancak bu durum gerilemeyi durduramamıştır. Bununla birlikte kültür, iç ve dış siyaset ve özellikle eğitim politikaları Türk-İslam Sentezi çerçevesinde düzenlendiği için Aydınlar Ocağı sönümlense de "ruhu" neredeyse günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir. Başka bir deyişle, 12 Eylül'den günümüze Aydınlar Ocağı'nın arzuladığı *makbul vatandaş* inşası özellikle *eğitim* aracılığıyla; ders kitaplarında ve müfredatta sürmüş ve birçok nesli dönüştürmüştür. Aydınlar Ocağı entelektüelleri, Parsons ve takipçilerinin çizgisi ile ifade edilecek olursa, *toplumun değerler sisteminin bir parçası* olarak hareket etmiş; 12 Eylül hegemonik düzenini toplumun geniş kesimlerine benimsetmek doğrultusunda

---

⁶¹ *age.*, s. 59.

yola çıkan, bu bakımdan sisteme uyum gösteren entelektüeller olmuşlardır. Bu bağlamda, *eyleyen aydın* değil *bilen entelektüel* olarak konumlanmışlardır.

12 Eylül Rejimi'ne Muhalif Aydınlar: Aydınlar Dilekçesi Hareketi

Aydınlar Dilekçesi hareketine katılan aydınlar, 12 Eylül'ün sivil toplumu da kuşatarak tesis ettiği hegemonik sistemin sivil siyasete geçildiği dönemde de etkisini sürdürdüğü iddiasından yola çıkarak bir kolektif eylem örgütlemiş, bu muhalif eylem ile darbenin yarattığı düzen üzerinde bir karşı-hegemonik sızıntı yaratmışlardır.⁶² Marksist kuramcı Raymond Williams, *Marxizm ve Literatür* adlı eserinde, hegemonyanın aktif bir süreç ve üstünlük kurmak için sürekli bir mücadele olduğunu ileri sürer.⁶³ Buna göre, mevcut bir hegemonya karşısında sürekli olarak bir direniş ihtimalini göz önünde bulundurmalı, sistem meydan okumalara açık olmalıdır. Bu nedenle, Williams hegemonya kavramını analiz edebilmek için Gramsci'de en olgun formülasyonuna ulaşan hegemonya kavramına karşı-hegemonya kavramının da eklenmesini zaruri görmektedir.⁶⁴ Buradan hareketle 12 Eylül Rejimi'ne karşı gelişen ilk meydan okuma olarak aydınların örgütlediği hareket bir karşı-hegemonik sızıntı niteliğindedir.

12 Eylül Askerî Darbesi gerçekleştirildikten sonra takip eden dört senelik süreçte, toplumsal muhalefetin özneleri baskılanmış, gerek işçi sınıfı gerekse diğer yurttaş kesimlerinden özneler bu yeni düzene kitlesel bir itiraz örgütleyememiştir. Böyle bir dönemde, 12 Eylül düzenine dönük ilk kitlesel itirazın aydınlar tarafından örgütlenmesi anlamlıdır.⁶⁵ Eleştirilerin ortaya konulmasında minimal ve legal bir eylem olarak *dilekçe* düşünülmüş, anayasal güvence altında olan temel bir hakkın eleştiri konusu edilmeyeceği varsayılmıştır. Bir dilekçe kaleme alınması fikri yazar Aziz Nesin tarafından ortaya konulmuş ve bu hareketin yanında yer alarak genişleyen bir öncü aydın kadrosu tarafından hayata geçirilmiştir. Bu fikir, 1984 yılının Ocak ayında Ankara, İstanbul, İzmir ve Eskişehir'de tertiplenen bir dizi toplantıda tartışmaya açılmıştır.⁶⁶ Nesin, Türkiye ile ilgili anti-demokratik meselelerin yurt dışında konuşulması ancak Türkiye'de bu konuların gündeme getirilememesinden duyulan rahatsızlığın örgütlenme için bir gereksinme oluşturduğunu

---

⁶² İlhan Aksoy - Candaş Can, "Hegemonya ve Karşı-Hegemonik Sızıntılar: Yeni Bir Kavramsallaştırma Denemesi", *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 2, Sayı 3, 2016, s. 63.

⁶³ Raymond Williams, *Marxism and Literature*, Oxford University Press, Oxford, 1977, s. 110.

⁶⁴ Williams, *age*, s. 112.

⁶⁵ Sadun Aren, *Puslu Camın Arkasından*, 2. Basım, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006, s. 301.

⁶⁶ Ataoğulları Behramoğlu, Aziz Nesin'li Anılar, *Cumhuriyet*, 11. 09. 1995, s. 10.

belirtmektedir.⁶⁷ Metnin dilekçe olarak kaleme alınması dilekçe hakkının anayasada tanımlanan temel bir hak olması nedeniyle tercih edilmiş ve bu konuda kısa sürede mutabakata varılmıştır.⁶⁸ Bazı aydınlar, darbenin üzerinden dört sene geçtiği ve böyle bir dilekçenin verilmesi için çok geç kalındığı noktasında görüş bildirse de Nesin'in başını çektiği bir kısım aydın, aksine bu uzun süreç içerisinde mağduriyetlerin arttığını, seçimler yapıp sivil siyasete geçilmesine rağmen askerî vesayetın sürdüğünü ve anti-demokratik uygulamalara tepki göstermenin tam zamanı olduğunu ifade etmişlerdir.⁶⁹ Bu karardan sonra dilekçe metninin hazırlanması için bir *Yazmanlar Kurulu* oluşturulmuştur.

Yazmanlar Kurulu yazar Aziz Nesin, Prof. Dr. Bahri Savcı, Prof. Dr. Hüsnü Göksel, Prof. Dr. İlhan Tekeli, Prof. Dr. Şerafettin Turan, Prof. Dr. Yakup Kepenek, hukukçu Halit Çelenk, yazar ve hukukçu Emin Değer, Doç. Dr. Haluk Gerger, Doç. Dr. Mete Tunçay, Doç. Dr. Murat Belge, Doç. Dr. Yalçın Küçük, gazeteciler Erbil Tuşalp, İlhan Selçuk, Mahmut Tali Öngören ve Uğur Mumcu'dan oluşmaktadır. Oldukça meşakkatli geçen bir yazım sürecinde, her bir üye tarafından ayrı dilekçeler kaleme alınmış, daha sonra metinler ortak ve asgari müştereklerde buluşulan tek bir dilekçe metni haline getirilmiştir. Açık, sade ve basit yazmak temel ilke olarak belirlenmiştir. Yalçın Küçük, bu yazım sürecinin zorluğunun özellikle akademisyenler ve akademisyen olmayanlar arasındaki yazım üslubu farklılığından kaynaklandığını belirtmektedir.⁷⁰ Sonuç olarak, giriş bölümüyle birlikte altı sayfalık hacmi olan *Türkiye'de Demokratik Düzene İlişkin Gözlem ve İstемler* başlıklı dilekçe metni ortaya çıkmıştır. Dilekçe metninin içeriğine bakıldığında, Türkiye'de 12 Eylül Darbesi'nden sonraki süreçte demokratik sivil yönetime geçilemediği, askerî yönetimin hegemonikleşerek sivil toplumu ve demokratik siyaset alanını domine ettiği ve bu durumun birçok hak ihlaline yol açtığı tespitinden hareketle birtakım alt başlıklarla bu ihlallere odaklanıldığı görülmektedir. Dilekçe metninin girişine "2969 sayılı yasanın suç saymadığı çerçevede görüşlerimizi açıklamayı gerekli görüyoruz" ifadesi konulmuştur. Metin, Türkiye'nin ağır bir siyasi bunalımdan geçtiği tespiti ile başlamakta, farklı hak ihlallerine yönelik eleştiriler ve bu uygulamaların

---

⁶⁷ 1383 İmzanın Öyküsü, *Nokta Dergisi*, Sayı 14, 1984, s. 12.

⁶⁸ Metin Kazancı, "Dilekçe Hakkı, Halkın İstekleri ve Yönetim", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 32, Sayı 1, 1977, s. 124.

⁶⁹ Aziz Nesin – Hüsnü Göksel - Haluk Gerger, *Aydınlar Dilekçesi Davası*, Adam Yayınları, Ankara, 1986, s. 9-11.

⁷⁰ Soner Yalçın, *Oradaydım (Yalçın Küçük ile Röportaj)*, Youtube İnternet Sitesi, <https://www.youtube.com/watch?v=j118tZ-2HHA> (Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2023)

kaldırılmasına dönük öneriler sıralanmaktadır.⁷¹ Bu bağlamda, cezaevlerinde mahkûmlara dönük işkence ve kötü muamele eleştirilmiş, idamların kaldırılması ve kapsamlı bir siyasi af talep edilmiştir. Basın özgürlüğü için TRT'nin özerkliğinin sağlanması istenmiş, yükseköğretim sistemindeki sıkıntıların ortadan kalkması için Yükseköğretim Kurulu'nun (YÖK) işleyişinin seçimler yoluyla sağlanacak bir özerklik üzere uygulanmasının önemi vurgulanmıştır. *Terörle mücadele* adı altında olağanüstü bir rejimin sürekli kılındığının altı çizilerek şiddetle mücadelede hukuk ilkelerine sadık kalınması gerektiği belirtilmiştir.⁷²

Yazım sürecinin sonunda oluşan dilekçe metni imzaya açılmıştır. Burada, gerek sağ gerekse sol çevrelerden en etkili aydınların imzalarının alınması arzu edilse de imzacı kesim genellikle sol kesim aydınlardan oluşmaktadır. Nesin, sağ kesimden partilerle ve birtakım etkin isimlerle de görüşüldüğü ancak imza aşamasına gelindiğinde birtakım çekinceler oluştuğunu ifade eder.⁷³ Sonuç olarak, Aydınlar Dilekçesi hareketi bir *sol entelijensiya* hareketi olarak hayata geçmiştir.⁷⁴ Hüsnü Göksel, metnin imzalatılması sürecinde açıklık ve yasallığın sağlanması hususunda birtakım kriterlere dikkat edildiğini belirtmektedir. Buna göre, öncelikle metnin sınırlı sayıda etkin insana imzalatılması tercih edilmiştir. Buna ek olarak, yasa dışı eylemlere katılmış kişilere imzalatılmaması konusunda mutabık kalınmıştır. Memur ve öğrencilere imzalatılmamasına ihtimam gösterilen dilekçede, herhangi bir yaptırıma uğramamaları için profesör ve doçentler dışında daha alt kademedeki akademisyenler de imzacı olarak kabul edilmemiştir.⁷⁵ Neticede, aralarında tanınmış gazeteciler, yazarlar, hukukçular, sanatçılar ve akademisyenlerin bulunduğu ve önemli bir kısmı kamuoyunca yakından tanınan 1383⁷⁶ kişi tarafından imzalanan dilekçe, Ankara Altındağ 1. Noterliği'nde muhafaza altına alınmıştır.

Dilekçe fikrinin ilk tartışıldığı toplantılarda dilekçenin Cumhurbaşkanlığına sunulması konusunda itirazlar gelmiştir. Buna göre, dilekçeyi bir makama vermek o makamdaki kişilerin yaptıklarını meşullaştırmak anlamına gelecektir. Ancak, ağırlık kazanan görüş metnin bir dilekçe olduğu, dilekçenin bildiriden farklı olarak bir makama sunulmasının gerektiği ve bu makamların en üst

---

⁷¹ Nesin vd., *age.*, s. 28-31.

⁷² Aynı yer.

⁷³ Nokta Dergisi, *age.*, s. 13.

⁷⁴ Ömer Laçiner, "Sol Entelijensiyanın Krizi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Sayı 11, 1995, s. 98.

⁷⁵ Nesin vd., *age.*, s. 10.

⁷⁶ Dilekçenin notere tesliminden sonra da imza süreci devam etmiştir; bu nedenle gerçek imzacı sayısının 2000'e yakın olduğu tahmin edilmektedir.

makamlar olarak Cumhurbaşkanlığı ve Meclis Başkanlığı olarak belirlenmesi olmuştur.⁷⁷ Bu doğrultuda, dilekçeyi bu makamlara sunacak kişileri kapsayan bir *Sunma Kurulu* oluşturulmuştur. Bu kurul Aziz Nesin, Prof. Dr. Fehmi Yavuz (Başkan), Prof. Dr. Hüsnü Göksel (Sözcü), Prof. Dr. Bahri Savcı, yazar Bilgesu Erenus ve sanatçı Esin Afşar'dan oluşmaktadır. Kurul, 15 Mayıs 1984 tarihinde dilekçeyi önce Cumhurbaşkanlığı'na sonra da Meclis Başkanlığı'na teslim etmiştir. Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nün önündeki gazetecilere açıklama yapan sözcü Göksel, "*Türk aydınlarının gözlemlerini, Anayasanın 74. maddesinin bize verdiği yetkiye dayanarak en yüksek makama sunmaya geldik*" ifadesi ile amaçlarını açıklamıştır. Göksel buna ek olarak dilekçeyi Avrupa Konseyi'nin Türkiye'deki demokrasi ve insan haklarına ilişkin kararından sonra sunmaya özellikle dikkat ettiklerini belirtmiş, son derece içeriden, harici kaynaklarla iltisaklandırılmayacak bir hareket olduğunun altını çizmiştir.⁷⁸

Dilekçenin sunulmasının hemen ardından Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı dilekçe hakkında yayın yasağı getirmiş, dilekçe bir müddet basında yer alamamıştır. Başbakan Özal, 18 Mayıs 1984 tarihinde yabancı basın mensuplarının da katıldığı bir basın toplantısı düzenlemiş, bu esnada *Reuters* muhabiri Hugh Carnegie'nin Aydınlar Dilekçesi ile ilgili sorusu üzerine dilekçeden belli bazı pasajlar okumuş, kamuoyu dilekçeden bu şekilde haberdar olabilmıştır. Özal, muhabirin Türkiye'deki hak ihlalleri ve demokrasinin durumu üzerine sorusunu "*Böyle bir dilekçenin verilebilmesi ve başbakanın bunun hakkında konuşabilmesi Türkiye'de demokrasinin olduğunun işaretidir*" şeklinde yanıtlamıştır.⁷⁹ Bu süreç sonucunda, dilekçe kamuoyunda tartışılmaya başlanmış, kimi çevrelerce yerilmiş kimi çevrelerce çok önemli bir muhalif eylem olarak övülmüştür. Dilekçeye en sert tepki Cumhurbaşkanı Kenan Evren tarafından gösterilmiştir. Evren, Mayıs ayı içerisinde düzenlediği farklı miting ve toplantılarda aydınları sıklıkla eleştirmiştir. Evren'in 19 Mayıs'ta kaleme aldığı yazısında, "*...bunları onların yanına bırakmayacağız, resmen kaşa tutmak bu, ne cesaret*" ifadesi bu eleştirilere bir örnektir.⁸⁰ Evren, 28 Mayıs 1984'te Manisa Mitingi esnasında ise aydınları son Padişah Vahdettin'e benzeterek hainlikle suçlar.⁸¹

---

⁷⁷ Aziz Nesin, *Korkudan Korkmak*, Adam Yayınları, Ankara, 1998, s. 10.

⁷⁸ Buna rağmen, Milliyet gazetesinde Metin Toker ve Mehmet Barlas tarafından kaleme alınan yazılarda aydınların bu hareketinin ülkeye zarar verdiği, konsey önünde kötü bir imaj çizdiği ve dış güçlerin çıkarlarına hizmet ettiği yönünde tezler işlenmiştir; bk. Metin Toker, "Dış Güçlülerle Başa Çıkabiliriz", *Milliyet*, 8 Nisan 1984, s. 6; Mehmet Barlas, "Demokrasinin Gereği", *Milliyet*, 19 Mart 1984, s. 1.

⁷⁹ Nesin vd., *age.*, s. 186-187.

⁸⁰ *age.*, s. 234-235.

⁸¹ Baskın Oran, *Kenan Evren'in Yazılmamış Anıları*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1989, s. 179.

Başbakan Özal da konuya Evren'in yaklaşımına yakın bir şekilde yaklaşmış, "Aydın diyorlar, aydın mı değil mi onu münaakaşa etmeyelim" ifadesi ile imzacı aydınların aydın kimliğini sorgulamıştır.⁸² MDP Genel Başkanı emekli Orgeneral Turgut Sunalp, YÖK Başkanı İhsan Doğramacı, Üniversitelerarası Kurul üyeleri de benzer tepkiler geliştirmiş, dilekçeyi kınamıştır.

Dilekçeye ulusal ve uluslararası kamuoyu tarafından önemli destekler de verilmiştir. Ülke içinde bazı yayın organlarında muhalif köşe yazarları destek bildiren yazılar kaleme almış, Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) Genel Başkanı Erdal İnönü dilekçede yazan talepleri desteklediğini ifade etmiştir.⁸³ Milliyet gazetesinde 28 Haziran 1984 tarihinde yayımlanan habere göre, Avrupalı tanınmış siyasetçi, sanatçı ve aydınının aralarında bulunduğu 2000 kişi Türkiye'deki aydınlara destek bildirisi yayınlamıştır. 17 Ağustos 1984 tarihli haberde ise Fransız Gazetesi Le Monde'da aydınlara destek veren bir ilanın çıktığı bilgisi verilmiştir. Benzer bir haber aynı gazetenin 20 Ağustos 1984 tarihinde yayınlanmış, Yunanistan'da 1400 aydın imzalı bir bildiri ile aydınlara destek olunduğu duyurulmuştur.⁸⁴

20 Mayıs 1984 tarihinde, Ankara 1. Nolu Sıkıyönetim Mahkemesi 2969 sayılı kanuna muhalefetten dilekçeyi kaleme alan, imzalatan ve imzalayanlara dönük kapsamlı bir soruşturma başlatmıştır. 40'ar 50'şer kişilik gruplar halinde toplu olarak ifadeleri alınan kişilerle yürütülen hazırlık soruşturması süreci, Emre Kongar'ın ifadesiyle "kendilerini aydın sayanlar ve aydın sananlar" arasındaki farkı ortaya koymuştur.⁸⁵ Kongar, bu ifade ile soruşturma sürecinde imza eylemini inkâr eden kişilerin aydın sorumluluğu taşıyamayan kimseler olduğunu vurgulamaktadır. Bu süreçte, sinema sanatçıları Öztürk Serengil, Kartal Tibet, Fikret Hakan, Sami Hazinses, ses sanatçısı İbrahim Tatlıses'in aralarında bulunduğu bazı kimseler dilekçeyi okumadan ya da yanlışlıkla imzaladıklarını ifade etmiş, önemli bir kısmı ise toplu konut dilekçesi sandıklarını belirtmiştir.⁸⁶

Ön soruşturma sürecinin sonunda, ifadelerinde eylemlerinin arkasında duran ve diğer kişilerin de dilekçeyi imzalamasında aktif rol üstlendiği düşünülen 59 kişi hakkında 1402 sayılı kanuna muhalefetten dava açılmıştır. Görüldüğü gibi iki soruşturma farklı kanun maddelerine dayanılarak yürütülmüştür. Bu bağlamda,

---

⁸² Nesin vd., *age.*, s. 237.

⁸³ Aydınlar Dilekçesi, *Milliyet*, 20 Mayıs 1984, s. 7.

⁸⁴ "Avrupalı Ünlü Kişiler Aydınlar Dilekçesi Konusunda Bildiri Yayınladı", *Milliyet*, 28 Haziran 1984, s. 1; "Aydınlar davası için 'Le Monde'da ilan", *Milliyet*, 17 Ağustos 1984, s. 10; Yunanistan'da 'Aydınlar Bildirisi' Yayımlandı, *Milliyet*, 20 Ağustos 1984, s. 10.

⁸⁵ Emre Kongar, *Yaşamın Anlamı- Denemeler*, 14. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 11.

⁸⁶ "İmza Atan Tanıklar Konuştu", *Cumhuriyet*, 28 Kasım 1984, s. 1.

öncelikle dilekçenin içeriğinde suç unsuru aranmış ancak bu bulunamayınca ana dava bildiri dağıtmak suçu ile ilişkilendirilerek biçim yönünden açılmıştır.⁸⁷ Yargılanan isimler arasında olan hukukçu Turgut Kazan, 2016 senesinde verdiği bir röportajda Evren'in bir sıkıyönetim savcısından dilekçe sanıkları için idam istenebileceği yönünde brifing aldığını aktarmaktadır.⁸⁸

Yargılamaya esas olan iddianameye bakıldığında, dilekçenin farklı kişilere imzalatılma sürecinde fotokopi yoluyla çoğaltılıp dağıtılması iddianamede bildiri yaymak olarak değerlendirilmiştir. İddianamede ayrıca *Nokta* dergisinin 14. sayısında dilekçeye ilişkin yapılan haberlerin bir paragrafında *Aydınlar Bildirisi* ifadesinin geçmesi, söz konusu suçlamaya dönük bir delil olarak değerlendirilmiştir. Buna ek olarak sanıkların dilekçeyi daha düşük kademedeki memur ve akademisyenlere imzalatmaması savcılık makamı tarafından “*sanıkların yaptıkları eylemin suç olabileceği şüphe ve endişesi ile hareket ettiklerini gösterdiği*” ifadesiyle yer almaktadır.⁸⁹ Yargılamalar sırasında verilen savunmalar Küçük'e göre, “*bir aydın çözümlemesi oldu, Türk aydınının çeşitliliğini ve somutun zenginliğini sergiledi.*”⁹⁰ Bir grup savunma özellikle bu metnin bildiri değil dilekçe olduğu, iddia makamının ortaya koyduğu gibi “*bildiri şeklinde dilekçe*” tarzında bir eser türü olmadığı yönünde geliştirilen savunmalardır. Biçim yönünden savunmalarda bildirilerin altına pul yapıştırılmadığı, Noterde kayıt altına alınmadıkları, bir makama arz edilmediği ve kamuoyu tarafından en fazla imzaya ulaşmanın amaçlandığı vurgulanmış; dilekçe hakkının temel bir anayasal hak olarak düzenlendiğinin altı çizilmiştir. Bu açıdan, dilekçe metnini imzalatmak için fotokopi yoluyla dağıtmanın hakkın kullanılmasına ilişkin bir tasarruf olduğu, bu dağıtım işleminin bildiri yayma olarak değerlendirilemeyeceği ifade edilmiştir.⁹¹ İçerik yönünden savunmalarda ise Türkiye’de sivil yönetim adı altında askerî vesayetin ve cunta yönetiminin devam ettiği, dilekçede altı çizilen önerilerin demokratik kanalları açmak için hayati olduğu defaatle

---

⁸⁷ Nesin vd., *age.*, s. 61-62.

⁸⁸ “Turgut Kazan: 12 Eylül Döneminde Aydınlar Dilekçesi İçin Yargılanırken Böyle Linc Edilmedik”, *T-24 İnternet Sitesi* <https://t24.com.tr/haber/turgut-kazan-12-eylul-doneminde-aydinlar-dilekcesi-icin-yargilanirken-boyle-linc-edilmedik,324316> (Erişim Tarihi: 7 Mart 2023)

⁸⁹ Nesin vd., *age.*, s. 82-87; *Nokta*, *age.*, s. 9; “Dilekçeciler Davasına Devam Edildi”, *Milliyet*, 11 Nisan 1985, s. 6.

⁹⁰ Yalçın Küçük, *Aydın Üzerine Tezler 4. 1830-1980*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 568.

⁹¹ Nesin vd., *age.*, s. 61-62, 93-95; Aziz Nesin, *Soruşturmada*, 3. Basım, Nesin Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 175.

vurgulanmıştır.⁹² Yargılama sürecinde 29 duruşma yapılmış, 7 Şubat 1986'da tüm sanıklar beraat etmiştir.⁹³

Dilekçe eyleminin başından sonuna kadar yaşananlar, aydınların mevcut hegemonya karşısında önemli bir sızıntı yarattıklarını göstermektedir. Aydınların örgütsüzlüğü, bir parti ya da sivil toplum örgütü gibi organize olamamaları Gramsciyen anlamda bir mevzi savaşı vermelerini ve karşı-hegemonyayı tesis etmelerini engellemişse de bu süreç, mevcut hegemonyanın sarsıldığı ve kısmen gerilediği bir mücadeleye işaret etmektedir. Aydınlar, içinde bulunulan kriz ortamından çıkmak ve olağan demokratik sürece geçmek; yani demokrasinin bekasını savunmak amacıyla bir girişimde bulunmuş, mevcut hegemonyaya karşı somut bir itiraz ortaya koymuş, bu bakımdan *muhallif-eyleyen aydınlar* gerek dava sürecinde gördükleri ulusal ve uluslararası destekle gerekse dava sürecinin sonucu itibarıyla siyasal yaşam açısından önemli bir etki doğurmuştur.

Sonuç

Bu çalışmada, Vergin'in aydın ve entelektüel kavramına ilişkin işlevsel ayırımından yola çıkılarak uyum gösteren entelektüeller ve muhalefet eden aydınların rolleri ve eylemleri, Türk siyasal hayatından iki farklı örnekle karşılaştırmalı olarak sorunsallaştırılmıştır. Aydınlar Ocağı entelektüelleri, 12 Eylül hegemonyasının inşası ve sürdürülmesi sürecinde uyum gösteren entelektüelleri örneklemekte; Aydınlar Dilekçesi eylemine katılan aydınlar ise, sisteme muhalefet eden aydınları oluşturmaktadırlar. Bu örneklerin her ikisinin de etrafında yer alan dönemin siyasi olayı 12 Eylül Darbesi ve rejimiye, Gramsciyen bir okumayla hegemonya ve karşı-hegemonya diyalektiği içerisinde işlenmiştir.

Çalışmada ele alınan iki örnek aydınların demokratik rejim ile ilişkisinin ve siyasal angajmanının farklı açılarını göstermektedir. Aydınlar Ocağı'ndan başlanacak olursa, darbeden önce siyasal yaşamına başlayan bu fikir örgütlenmesi 12 Eylül Darbesi'ni destekleyerek yeni inşa edilen rejimin fikri dayanaklarını formüle etmiştir. Türk-İslam sentezi olarak özetlenebilecek bu formül, toplumu yeni bir siyasal anlayış etrafında örgütlemeyi ve sivil toplumun iknasını hedeflemektedir. Ocak entelektüelleri, olağanüstü bir yönetim olan cunta yönetiminden demokrasiye geçiş sürecini toplum nezdinde normalize etmek, askerî hegemonyayı demokratik rejim içerisinde kurumsallaştırmak amacıyla iktidarın sivil topluma yayılmasına zemin hazırlamışlardır. 1982 Anayasası'nın hazırlanmasına bizzat ön ayak olan, Anayasa komisyonunda çalışan bu entelektüeller, Özal'ın sivil yönetiminde de etkisini sürdürmüş,

---

⁹² Nesin vd., *age.*, s. 65, 92, 100.

⁹³ Saraçoğlu, *age.*, s. 786.

düzenlenen eğitim ve etkinliklerde siyasileri, hükümet mensuplarını ağırlamışlardır. Ocak üyeleri sadece siyaset değil, eğitim alanında da faaliyet göstermişlerdir. Aydınlar Ocağı'nın düzenli olarak yürüttüğü toplantı faaliyetleri, kültür politikaları üzerinde etki doğuran Millî Kültür Raporu ve mevcut hegemonyanın Türk-İslam Sentezi'ni yaymak için yürüttüğü kültürel faaliyetler bu kapsamda değerlendirilebilir. Yeni bir neslin Türk-İslam sentezi öğretisi ile yetişmesi için eğitim alanına müdahale eden Ocak entelektüelleri, Schaffer'in ifadesi ile siyasete *eğitimsel yolla* angaje olmuş; hegemonyanın bekasını sağlama arayışında olmuşlardır. Bu bakımdan, çalışmanın teorik çerçevesince *Parsonsu* bir çizgide, yeni inşa edilen semboller ve değerlerin üretimini bizzat üstlenerek 12 Eylül rejiminin temel değerlerini oluşturmuşlardır. Aydınlar Ocağı üyeleri, devletin farklı kademelerinde kimi görevler almış ve Türk-İslam Sentezi'nin yaygınlaştırılmasında bizzat çalışmışlardır. Gramsci'nin organik aydın tanımından yola çıkılacak olursa, Ocak entelektüelleri tercihini devletin bekasından yana kullanmış; rejimin/sistemin organik aydınların olarak konumlanmışlardır. Bu bakımdan bu entelektüeller sistem tarafından onaylanan konforlu bir alan içerisinde faaliyet göstermiş, iş ve eylemleri meşrulaştırılmış, toplumsal itibarları artmıştır. Bunun yanı sıra, bu entelektüeller topluma yol gösteren didaktik bir tavır içerisinde olmuşlardır.

Çalışmanın bir diğer örneğinden yola çıkıldığında, Aydınlar Dilekçesi hareketini örgütleyerek mevcut iktidara karşı eleştirel bir tavır ortaya koyan aydınlar, cunta yönetimi sonlanmasına ve sivil yönetime geçilmesine rağmen mevcut işleyişin demokratik olmadığı, demokrasi rejiminin gereklerinin yerine getirilmediği yönünde itirazlar ortaya koymuşlardır. Bu açıdan, demokrasiye ivedilikle geçilmesini amaçlayan bir rol üstlenmişlerdir. Aydınlar Dilekçesi örneğinde, dilekçenin aydınlar için önemli ve özgün bir eylem biçimi oluşturduğu görülmektedir. Ocak entelektüellerinin bilen ve bildiğini topluma aktaran konumuna karşılık Aydınlar Dilekçesi hareketine katılan aydınlar, eyleme geçerek toplumu uyarma misyonu yüklenmişlerdir. Aydınlar Dilekçesi'nin yazılması, sunulması, topluma aktarılması ve yargılanması sürecinde kalemlerinin gücünü kullanan aydınların sözleri eylemlerini oluşturmuş, özellikle dava savunma metinlerinde verdikleri ifadelerde demokrasi vurgusu ön plana çıkmıştır. Bu bakımdan tavırları didaktik değil aktivist bir çizgi içerisinde gelişmektedir. Schaffer'in kategorizasyonu ile kendilerine göre *legal eylemler* yoluyla, askerî yönetime göre ise *yasa dışı eylemler* yoluyla siyasete angaje olmuşlardır. Hegemonyanın bekasından değil toplumun ve demokrasinin bekasından yana irade koyan aydınların eylemleri, bu bakımdan Ocak entelektüellerinin aksine gayri meşrulaştırmaya uğramış, kimi zaman hedef gösterilmiş hatta kimi çevrelerce vatan haini ilan edilmişlerdir. Aydınlar Dilekçesi'ne imza koyan 59 aydının yargılanma süreci, sistemi eleştirmekten çekinmeyen muhalif aydınların etkisini ortaya koymaktadır. Bu bakımdan Sartre,

Said ve Foucault'un çerçevesini çizdiği aydın profiline uygun olarak demokratik rejimin inşası için sistemi sorgulayan bir anlayışı önelemektedirler. Bu bağlamda, aydınların iktidarın değil toplumun organik aydınları olmayı tercih ettiği görülmekte; her ne kadar ortaya koydukları eylem Gramsciye bir okuma ile karşı hegemonyayı tesis eden bir etki taşımamaktaysa da; iktidar cephesinde yaratılan korku ve büyük öfke göz önüne alınırsa bir karşı hegemonik sızıntı yarattığını söylemek mümkündür.

Çalışmanın sorunsalı açısından özetlenecek olursa, 12 Eylül Darbesi ve devamında süregelen darbe rejimi yıllarında, sağ kesimin entelektüelleri olarak Aydınlar Ocağı üyeleri *devletin bekası'na bilen entelektüeller* olarak vurgu yaparken ve konforlu konumlarını sağlamlaştırırken; Aydınlar Dilekçesi'ne destek veren sol kesimin *eyleyen aydınları* ise *demokrasinin bekası* kavramını öne çıkarmışlar ve çeşitli bedeller ödemek zorunda bırakılmışlardır. Çalışmanın ele aldığı dönem açısından bakıldığında, 1980'lerin ortalarından itibaren 12 Eylül rejiminin etkinliğini kaybetmesiyle birlikte devletin bekasını önemseyen Aydınlar Ocağı'nın etkisinin azaldığı ve sönümlenmeye başladığı; özellikle 1987 Seçimleri'nden sonra siyasi hayatın normalleşmesi sürecinde Aydınlar Dilekçesi'nin belirttiği demokrasi ve özgürlük taleplerininse arttığı ve toplumun farklı kesimleri tarafından sahiplenildiği görülmektedir.

Kaynaklar

Kitaplar, Makaleler ve Tezler

- AHMAD Feroz (2012) *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev. Yavuz ALOGAN, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- (2014) *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, Çev. Sedat Cem KARADELİ, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- AKSOY İlhan - CANDAS Can (2016) Hegemonya ve Karşı-Hegemonik Sızıntılar: Yeni Bir Kavramsallaştırma Denemesi, *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 2, Sayı 3, s. 62-76.
- ALPER Emin - GÖRAL Özgür Sevgi (2009) Aydınlar Ocağı, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık*, Der. Tanıl BORA - Murat GÜLTEKİNGİL, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 538-589.
- ALTHUSSER Louis (2004) *Lenin ve Felsefe*, Çev. Bülent AKSOY - Murat BELGE - Erol TULPAR, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ARAT Yeşim - PAMUK Şevket (2019) *Turkey Between Democracy And Authoritarianism*, Cambridge University Press, Cambridge.
- AREN Sadun (2006) *Puslu Camın Arkasından*, 2. Basım, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

- AYDIN Suavi - TAŞKIN Yüksel (2014) *1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- AYTÜRK İlker - BORA Tanıl (2020) Yetmişli Yıllarda Sağ-Sol Kutuplaşmasında Siyasî Düşünceler, *Türkiye'nin 1970'li Yılları*, Der. Mete Kaan KAYNAR, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 307-328.
- BAĞLA Lusin (1977) Antonio Gramsci ve Aydınların Rolü Sorunu, *Birikim*, Sayı 23, s. 84-92.
- BASMACI Sema (2009) *Aydınlar Ocağı ve Türk-İslam Sentezi: 1980'lerden 2000'li Yıllara Devreden Milliyetçi-Muhafazakâr Bakış*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BAŞKAYA Fikret (1991) *Paradigmanın İflası*, Doz Yayınları, İstanbul.
- BODIN Louis (2000) *Aydınlar*, Çev. Mehmet DÜNDAR, Gündoğan Yayınları, İstanbul.
- BORA Tanıl (2017) *Cereyanlar, Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- BOURDIEU Pierre - SAPIRO Gisele - MCHALE Brian (1991) Fourth Lecture. Universal Corporatism: The Role Of Intellectuals in the Modern World, *Poetics Today*, Cilt 12, Sayı 4, s. 655-669.
- CHOMSKY Noam (2005) *Entelektüellerin Sorumluluğu*, Çev. Nuri ERSOY, BGST Yayınları, İstanbul.
- COPEAUX Etienne (1998) *Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*, Çev. Ali BERKTAY, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara.
- ÇAĞAN Kenan (2003) Entelektüel İmgesi Üzerine, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, s. 161-170.
- ÇELİK Aziz (2020) Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK): Yetmişli Yıllarda Sınıf Sendikacılığının Yükselen Örgütü, *Türkiye'nin 1970'li Yılları*, Der. Mete Kaan KAYNAR, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 547-562.
- DENİZ Ebru Ozan (2021) *Gülme Sırası Bizde – 12 Eylül'e Giderken Sermaye Sınıfı, Kriz ve Devlet*, Metis Yayınları, İstanbul.
- ERGİN Muharrem (1975) *Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri*, Güryay Yayıncılık, İstanbul.
- FOUCAULT Michel (2005) *Entelektüelin Siyasi İşlevi*, Çev. Ferda KESKİN - Işık ERGÜDEN - Osman AKINHAY, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- GÖKALP Ziya (1976) *Türkçülüğün Esasları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- GÖNÇ ŞAVRAN Temmuz (2019) İşlevselcilik I- Talcott Parsons, *Modern Sosyoloji Tarihi*, Der. Serap SUGUR, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, s. 2-29.

- GRAMSCI Antonio (2011) *Hapishane Defterleri*, Çev. Adnan CEMGİL, Belge Yayınevi, İstanbul.
- GRAMSCI Antonio (2012) *Hapishane Defterleri 3. Cilt*, Çev. Barış BAYSAL, Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- GRAMSCI Antonio (2014) *Hapishane Defterleri 4. Cilt*, Çev. Barış BAYSAL, Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- GÜNGÖR Erol (1996) *Sosyal Meseleler ve Aydınlar*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- GÜNGÖR Erol (2011) *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- GÜVENÇ Bozkurt - ŞAYLAN Gencay - TEKELİ İlhan - TURAN Şerafettin (1991) *Türk-İslam Sentezi*, 2. Basım, Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- HELD Virginia (1983) The Independence of Intellectuals, *The Journal of Philosophy*, Cilt 80, Sayı 10, s. 572-582.
- HİLAV Selahattin (2008) *Entelektüeller ve Eylem*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- KAZANCI Metin (1977) Dilekçe Hakkı, Halkın İstekleri ve Yönetim, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 32, Sayı 1, s. 123-146.
- KLEIN Naomi (2007) *Shock Doctrine*, Metropolitan Books, New York.
- KONGAR Emre (2012) *Yaşamın Anlamı- Denemeler*, 14. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- KURZMAN Charles - LEAHEY Erin (2004) Intellectuals and Democratization, 1905–1912 and 1989–1996, *American Journal of Sociology*, Cilt 109, Sayı 4, s. 937-986.
- KÜÇÜK Yalçın (1990) *Aydın Üzerine Tezler 4. 1830-1980*, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- LACİNER Ömer (1995) Sol Entelijensiyanın Krizi, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Sayı 11, s. 97-102.
- MACKINNON Shauna (2009) Social Work Intellectuals in the Twenty First Century: Critical Social Theory, Critical Social Work and Public Engagement, *Social Work Education*, Cilt 28, Sayı 5, s. 512-527.
- NESİN A – GÖKSEL Hüsnü - GERGER Haluk (1986) *Aydınlar Dilekçesi Davası*, Adam Yayınları, Ankara.
- NESİN Aziz (1998) *Korkudan Korkmak*, Adam Yayınları, Ankara.
- NESİN Aziz (2016) *Soruşturmada*, 3. Basım, Nesin Yayınevi, İstanbul.
- ORAN Baskın (1989) *Kenan Evren'in Yazılmamış Anıları*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- SAID Edward (2009) Entelektüel. Sürgün, Marjinal, Yabancı. Çev. Tuncay BİRKAN, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

- SARAÇOĞLU Cenk (2016) Tank Paletiyle Neoliberalizm, *Osmanlı'dan Günümüze Türk Siyasal Hayatı*, Der. Gökhan ATILGAN - Cenk SARAÇOĞLU - Ateş USLU, Yordam Kitap, Ankara, s. 753-846.
- SARAÇOĞLU Cenk - YEŞİLBAĞ Melih (2015) AKP Döneminde Türkiye, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, Der. Gökhan ATILGAN-Cenk SARAÇOĞLU-Ateş USLU, Yordam Kitap, İstanbul, s. 877-959.
- SARTRE Jean Paul (2010) *Aydınlar Üzerine*, Çev. Aysel BORA, Can Yayınları, İstanbul.
- SCHAFFER Scott (2002) The Engagement of Social Theory: The Relationship Between Critical Social Theory and Daily Life, *International Social Theory Consortium*, Cilt 1, Sayı 1, s. 7-33.
- SCHALK David (1974) Why Engagement on Intellectuals, *Journal of Social History*, Cilt 7, Sayı 2, s. 195-200.
- SUĞUR Serap (2019) İşlevselcilğe Karşı Eleştirel Gelişmeler: Çatışma Teorisi ve Sosyolojik İmgelem, *Modern Sosyoloji Tarihi*, Der. Serap SUĞUR, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, s. 58-88.
- TAŞKIN Yüksel (2019) *Anti-Komünizmden Küreselleşme Karşıtlığına Milliyetçi Mubafazakâr Entelijansiya*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- TEKAY BAYSAN Gül (2002) Dreyfus Davası: Gerçek ve Adalet Savaşçısı Zola, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 19, Sayı 1, s. 181-195.
- TÜRKÖNE Mümtaz'er (2013) *Siyaset*, Lotus Yayınevi, Ankara.
- VERGİN Nur (2006) Entelektüel Olmak ya da Olmamanın Sosyolojik Belirlemeleri Üzerine Bir Deneme, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Sayı 37, s. 9-35.
- WILLIAMS Raymond (1977) *Marxism and Literature*, Oxford University Press, Oxford.
- YETİŞ Mehmet (1982) Gramsci ve Aydınlar, *Mülkiye Dergisi*, Cilt 26, Sayı 236, s. 1-25.
- YETİŞ Mehmet (2009) Antonio Gramsci (1891-1937), *1900'den Günümüze Büyük Düşünürler*, Der. Çetin VEYSAL, Metis Yayınları, İstanbul, s. 121-172.
- YURTTAŞ ÖZCAN Fatma (2011) *Bir Aydın Hareketi Olarak Aydınlar Ocağı ve Türk Siyasetine Etkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sürelî Yayınlar

- (1984) Aydınlar Dilekçesi, *Milliyet*, 20 Mayıs, s. 7.
- (1984) Avrupalı Ünlü Kişiler Aydınlar Dilekçesi Konusunda Bildiri Yayınladı, *Milliyet*, 28 Haziran, s. 1

- (1984) Aydınlar davası için ‘Le Monde’da ilan, *Milliyet*, 17 Ağustos, s. 10.
- (1984) Yunanistan’da ‘Aydınlar Bildirisi’ Yayınlandı, *Milliyet*, 20 Ağustos, s. 10.
- (1984) İmza Atan Tanıklar Konuştu, *Cumhuriyet*, 28 Kasım, s. 1.
- (1984) 1383 İmzanın Öyküsü, *Nokta Dergisi*, Sayı 14, s. 8-13.
- (1985) Dilekçeciler Davasına Devam Edildi, *Milliyet*, 11 Nisan, s. 6.
- BEHRAMOĞLU Ataol (1995) Aziz Nesin’li Anılar, *Cumhuriyet*, 11 Eylül, s. 10.
- BARLAS Mehmet (1984) Demokrasinin Gereği, *Milliyet*, 19 Mart, s. 1.
- TOKER Metin (1984) Dış Güçlülerle Başa Çıkabiliriz, *Milliyet*, 8 Nisan, s. 6.

İnternet Kaynakları

- (2016) Akademisyenler “Bu Suça Ortak Olmayacağız” Diyor, *T24 İnternet Sitesi*, 16 Ocak, <https://t24.com.tr/haber/baris-icin-akademisyenlerin-1128-imzayla-acikladigi-bildirinin-tam-metni>, 324471 (Erişim Tarihi: 21 Şubat 2023).
- BİRAND Mehmet Ali (1998) 12 Eylül Belgeseli 7. Bölüm, 32. Gün, <https://www.youtube.com/watch?v=doBeXATxkwE&list=PLqMkws7A7Vvn2XcHZQIEQdq6WLUBfWajZ&index=8> (Erişim Tarihi: 8 Haziran 2023).
- (2016) Turgut Kazan: 12 Eylül Döneminde Aydınlar Dilekçesi İçin Yargılanırken Böyle Linç Edilmedik. *T24 İnternet Sitesi*, 15 Ocak, <https://t24.com.tr/haber/turgut-kazan-12-eylul-doneminde-aydinlar-dilekcesi-icin-yargilanirken-boyle-linc-edilmedik,324316> (Erişim Tarihi: 7 Mart 2023).
- YALÇIN Soner (2009) Oradaydım (Yalçın Küçük ile Röportaj), *Youtube İnternet Sitesi* <https://www.youtube.com/watch?v=j118tZ-2HHA> (Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2023).